

Dan-Erik Jönsson Immanuel Steen

Den marxistiska historieforskningens dilemma: Ett val mellan empiri och forskning i luften.

Inledning

I denna undersökning kommer vi att ur metodologisk synvinkel ta upp frågan om marxistisk teori inom historievetenskapen. Syftet är att dra fram konsekvenserna av olika sätt att tillämpa den marxistiska teorin. Att analysen huvudsakligen kommer att föras på metodologisk nivå beror på att dessa konsekvenser framför allt rör relationen teori – empirisk verifikation. Utifrån två artiklar av Gareth Stedman Jones och Pierre Vilar exemplifierar vi hur frågan behandlas av två marxistiska historiker.¹ Dessutom kommer vi att utifrån deras uppfattning resa några frågor för vidare diskussion.

De två artikelförfattarna hävdar att den marxistiska historievetenskapen (dvs själva historievetenskapen) återstår att konstruera. Detta gäller såväl dess teoretiska principer, som att genomföra dem i praktiken.² Uppgiften är teoretisk; att etablera teorier utifrån "the unfinished achievement of Marx".³ Föremålet för denna teoretiska konstruktion är sociala helheter. Om dessa sociala helheter framhävs att de är strukturerade och därför åtkomliga för vetenskapligt tänkande.⁴ Målet för ovannämnda teoretiska uppgift är alltså att historievetenskapligt etablera heltäckande teorier om relationerna i sociala helheter som en gång existerat. Ansatsen kräver vidareutveckling av Marx' teorier genom lyckade operationaliseringar. Operationaliseringar är alltid ett problem när det gäller teorins tillämpning, inte minst universella teorier. Både Stedman Jones och Vilar definierar problemet till periodiseringen, och i Vilars fall ses en sammanställning av olika konjunkturen som en nyckel till problemets lösning.⁵ Vi tar dock inte upp huruvida detta är tillräckligt för att lösa problemet utan intresserar oss istället för en komplikation, som ingen av dem enligt vår mening tar med i diskussionen. Grunden för denna komplikation ligger i att den marxistiska historieforskningen som regel inte avvisar källkritiken, vilket också klart utsägs av Stedman Jones.⁶ Å andra sidan inskräps att den marxistiske forskaren inte får låta sig "styras" av källan i sina val av metod och indelningsgrunder.⁷ Kravet är att "teorin" skall styra "tekniken" genom att rensa bort de ideologiska föreställningarna i källorna och isolera de data den teoretiska utgångspunkten kräver. Men huruvida denna uppfattning håller är en fråga om vilka krav källkritiken ställer på operationaliseringen och därmed på vilken roll teorin tilldelas. Då Stedman Jones talar om en speciell tillämpning av källkritiken blir den helt avgörande frågan om denna tillämpning verkligen är förenlig med metodens förutsättningar. Eller med andra ord: *är det metodologiskt möjligt att källkritiken kan fungera så att de indelningsgrunder källan bygger på kan elimineras och ersättas av teoretiskt bestämda indelningar istället?*

Vid analys av den marxistiska teorin måste dess karakteristiska drag tas med i

bedömningen, nämligen den politiska målsättning som teorin bygger på och som den teoretiska verksamheten skall befodra. Utifrån denna politiska ambition är avståndstagandet till icke-marxistisk historieforskning i de två artiklarna naturligt. Eftersom marxismen understryker den politiska relevansen av all vetenskaplig verksamhet så avvisas tanken på att historiens ämnesområde är begränsat till det förflutna. Historia är en helt igenom intellektuell verksamhet i huvudet på forskaren, vilket med nödvändighet gör denna verksamhet nutida.⁸ Som ett nutida fenomen ingår historievetenskapen i ett politiskt sammanhang, ja för marxismen ligger dess vetenskapliga betydelse i dess relevans för den allmänna politiska analysen. Den marxistiska historieforskningen skall utgå ifrån en politisk handlingsteori, som påvisar att olika sociala strukturer i historien har som gemensam nämnare att en minoritet utgör den härskande klassen, som tjänar på bestående förhållanden, medan de förändringar som flertalet, medvetet eller omedvetet, åstundar, kräver revolution. Betydelsen av denna historieskrivning ligger i att den styrker den marxistiska teorin om att så förhåller det sig även i nuet. Det är en social aktionsteori vars syfte är att tjäna en klass i dess politiska kamp. Kritiken mot olika icke-marxistiska historiker är att de är ideologer, dvs att de, medvetet eller omedvetet, tjänar den styrande klassen genom att dölja samhällets grundläggande natur. Teoretiskt förklaras detta med att de inte kan se den grundläggande helheten utan nöjer sig med att beskriva olika förhållanden i förfluten tid och därmed implicera att de var naturligt givna, alltså att det bestående i allmänhet är något givet.⁹

I vår analys av den marxistiska teorin fäster vi givetvis stort avseende vid denna till teorin kopplade politiska målsättning. Inte minst därför att den politiska ambitionen ingår i de olika teoretiska förutsättningar som utgör kriterier för vilka tillämpningar av teorin som är möjliga. Avgörande för vilken hållning den marxistiske forskaren intar till tillämpningen av teorin är hur han uppfattar relationen mellan teori och praxis. På denna relation bygger vår teoretiska modell. Att ena ledet i relationen består av praxis-begreppet är en följd av att den empiriska verifieringen i traditionell vetenskaplig bemärkelse förkastas utifrån den politiska ambitionen. Ty teorin skall, som sagt, utöver att ge sann kunskap även vara grunden för handlandet. Praxis är den verksamhet som bygger på och motiveras genom teorin. Understrykas skall att vårt intresse inte gäller äkthets- eller renlärighets-frågor, dvs vilka uppfattningar som är "sann marxism" eller icke. Utan vår analys kommer att utgå från ett antal arbeten av varierande karaktär. De har det gemensamt att de, i den mån de inte själv explicit deklarerar så, i debatten betecknats som marxistiska arbeten. Dock direkt avgörande för de arbeten, som vi valt ut, är att de var för sig exemplifierar olika av modellens hållningar. Detta innebär ytterligare en sak rörande de arbeten vi diskuterar; vårt intresse gäller inte enskilda författares uppfattningar i sig, eller den eventuella utveckling som de genomgått sedan de skrev arbetet ifråga, eller vilka andra arbeten de skrivit – utan vår analys gäller de texter vi valt ut som relevanta för vår fråga med syftet att bestämma den metod dessa texter ger en framställning av.

Eftersom vår undersökning centreras kring den marxistiska teorin och den källkritiska metoden, så är en genomgång av även den senare nödvändig. Analysen gäller källkritikens premisser och hur dessa styr denna metods tillämpning. Dessa premisser är avgörande för de krav som ställs inom källkritiken för olika teories operationaliseringar, inklusive den marxistiska. I förhållande till källkritiken är den marxistiska teorin dock inte endimensionell. Med hjälp av den ovannämnda teoretiska modellen pekar vi också på fyra olika marxistiska hållningar som alla rymms inom teorin. Dessa hållningar

kan delas in efter huruvida deras förutsättningar exkluderar källkritiken eller är förenliga med denna metod. En annan fråga är om den marxistiske historikern genom att tillämpa källkritiken uppnår de resultat han önskar för att operationalisera sin teori. Eller om denna historiker tvingas att försöka operationalisera sin teori med de data han fått genom källkritiken.

Av central betydelse för källkritikens resultat är källornas kategoriseringar. Stedman Jones tar upp dessa kategoriseringar då han diskuterar sociala indelningar i källorna. Han betonar att historikern skall utgå från teoretiskt intressanta kategorier och varnar för att låta en historisk undersökning utgå från källans givna data och metoder anpassade att behandla olika typer av givna data.¹⁰ Uppenbarligen är Stedman Jones av den uppfattningen att ideologiska föreställningar avgör om forskaren tar sin utgångspunkt från teorin eller givna data och metoder. I vår diskussion om kategoriernas ställning inom källkritiken kommer vi att ta upp om denna bedömning är rimlig.

De tre första avsnitten i vår artikel handlar främst om källkritiken. Av dessa gäller det första några inledande anmärkningar om positivistisk empirism och historisk materialism. Därefter behandlas Durkheims metod. Att vi relativt detaljerat behandlar Durkheim beror på två saker. För det första den stora parallelliteten mellan premisserna för hans metod och källkritiken, samt att Durkheim formulerar sina premisser explicit. För det andra den analoga metodiska uppläggningsen mellan Durkheims "Själv mordet" och Christer Winbergs avhandling, vilket visar att likheten i premisserna också leder till faktiska konsekvenser för forskarens handlande. I tredje avsnittet tar vi slutligen upp källkritiken och dess premisser. Denna genomgång sker utifrån Rolf Torstendahls "Historia som vetenskap", eftersom det är genom denna kända lärobok historiestudenterna i vårt land under en längre tid fått sin undervisning i källkritik.¹¹ I det fjärde avsnittet presenteras grunderna för analysen av den marxistiska teorin och utifrån dessa grunder ställs vår teoretiska modell upp. För en empirisk demonstration av modellen går vi i nästa avsnitt, det femte, igenom fem arbeten. Dessa arbeten, Christer Winbergs avhandling, tre mindre arbeten av Sven Eric Liedman och Hindess-Hirsts bok exemplifierar var för sig tre olika marxistiska hållningar. Slutligen innehåller sjätte avsnittet, konklusionen, ett slutförande av vår undersökning och en uppsummering av dess resultat.

I. Några inledande anmärkningar om positivistisk empirism och historisk materialism

Historiens objekt är historiska fakta. Men vad som är ett historiskt faktum är på inget vis bestämt eller givet före den historiska undersökningen; det konstitueras av bestämda sociala och politiska ideologier. Samtidigt med att ett påstående som detta är uppenbart riktigt – vi behöver endast tänka på hur olika nationella eller sociala ståndpunkter ger upphov till helt olika beskrivningar av en händelse, eller med Pascals berömda ord "sanning på ena sidan av Pyrenéerna, villfarelse på den andra" – så är det ur (historie) vetenskaplig ståndpunkt oacceptabelt. Verkligheten, och till denna hör även historien, är *en* och endast *en*. Sedan må det vara hänt att de möjliga tolkningarnas antal är mer eller mindre oändligt.

Vill man vara vetenskaplig, så måste de spekulativa och okontrollerbara elementen i förklaringarna, om de inte kan elimineras helt, i alla fall reduceras till ett minimum.

Utifrån en positivistisk ståndpunkt är förhållningssättet självklart – man undersöker hur det verkliga förhåller sig och låter bli att spekulera! Eller sagt med andra ord; med

en teoretisk utgångspunkt studerar man fenomen (fakta) och försöker finna mekanismerna bakom dessa. "Självklart" sade vi, men faktum är ju att det även i denna ståndpunkt finns flera tvetydigheter. Vilken eller vilka teoretiska utgångspunkter utgår man ifrån? Vilka fenomen är det man studerar och varför – och hur vet man att det är just det man gör och inte något helt annat? Det är uppenbart att utrymmet för värderingar är stort, liksom dessas möjlighet att mer eller mindre styra hela det vetenskapliga företaget. Ja i själva verket är en sådan positivism föga bättre än de föregående "metafysiska" och "teologiska" stadierna (i Comtes terminologi). Men när det nu till varje pris gäller att nå det rationella och exakta, eller med ett ord det vetenskapliga förhållningssättets framgångsrika tänkande – vad göra?

Svaret är mycket enkelt, så enkelt att det för det mesta passerar vårt medvetande ozensurerat, med samma självklara verklighetsrätt som vår kulturs grundläggande begrepp sådana som rum, tid, rörelse etc. Svaret är med en travestering av en berömd (beryktad) formulering: Fenomen bör (skall) betraktas som ting!

En del personer vill givetvis invända att just detta, om något, har diskuterats och kritiserats. Det har det också – helt oemotsägligt – men trots detta (eller kanske just pga detta) har denna rekommendation införlivats med det historievetenskapliga tänkandet, så starkt att den i dag kan sägas ha karaktären av ett ofrånkomligt imperativ. Naturligtvis accepteras den inte i den halvsociologiska formen ovan, det rör sig ju trots allt inte om sociologi, utan om historievetenskap med helt egna fenomen som kräver lika egna metoder, t ex en rigorös granskning av källorna. Det är givetvis också här, och ingen annanstans, vi skall leta efter den historievetenskapliga formuleringen av rekommendationen ovan.

Som bekant är historia imperfektum; allt det som har varit. Men det som har varit finns i dag, i bästa fall, som kvarlevor men oftare som mer eller mindre explicita hänvisningar i texter av olika slag, de berättande källorna.¹² Därutöver finns inget!¹³ Det vill säga att historikerns objekt karakteriseras av pre-existens i förhållande till hans undersökning och eftersom det inte längre existerar kan det absolut inte påverkas (manipuleras experimentellt) genom undersökningen. Den historiska förklaringen begränsas följaktligen till en diskussion av orsakerna till varför källan visar det den gör.

Av flera orsaker är historikerns problem mycket lika samhällsvetarens. Således står historikern inför ett identifikationsproblem – vad skiljer historievetenskapen från övriga och besläktade vetenskaper, dvs hur igenkänner vi ett historiskt faktum och vilken hållning i relation till objektet är specifikt historievetenskaplig? På samma sätt som sociologen ställs inför våra (sina) vardagsföreställningar kring samhälleliga fenomen, ställs historikern inför existerande föreställningar kring de historiska sammanhangen. Föreställningar som ofta är vaga och präglade av anakronism, dvs att exempelvis historiska statsformationer tolkas i nutida termer. Således ges ofta begrepp som 'demokrati', 'diplomati', 'suveränitet' etc. ett nutida innehåll. Det är därför viktigt att historikern frigör sig från dessa förutfattade meningar eller fördomar då han söker kunskap om historiska fakta på ett vetenskapligt sätt.

Inför dessa båda problem blir källan av yttersta vikt. Dessutom är det ett odiskutabelt faktum att historiska källor till skillnad från den historiska händelse som de handlar om eller visar hän på är *fysiska ting*. Vare sig det rör sig om en korrespondens, ett protokoll eller bokförda kostnader mm, så är källan fysiskt närvarande. En fördel historikern har framför sociologen, som måste handskas med och enligt Durkheim, som fysiskt ting betrakta t ex samhörighetskänslan i en folkmassa. Hur naturligt är det egentligen inte att betrakta källan som ett fysiskt ting – det är den ju redan i en viss bemärkelse.

Dessutom, om vi ser på källan objektivt, dvs upptäcker dess historiska budskap på samma sätt som vi upptäcker den som fysikaliskt faktum, så har vi också frigjort oss från illusionen att vi redan har en kunskap om de historiska förhållanden som det gäller. Vi har upptäckt källan, samt dess historiska relevans, det senare tack vare vår allmänna, dvs yrkesspecifika kunskap om vad som är historiska fakta, samt genom en bestämning eller definition av det speciella problem som källan ifråga hänför sig till. Att källan betraktas utifrån, innebär att källan som fysikaliskt faktum upptäcks av forskaren men utöver detta innebär det också att denne upptäcker källans verkliga innebörd genom en utforskning som är objektiv och vetenskaplig.

Detta är inom historievetenskapen själva grunden för källkritiken; historikerns viktigaste instrument när det gäller den process som innebär ett överskridande av redan existerande kunskap. Det vill säga att den som fysikaliskt fenomen upptäckta (t ex en hitintills okänd korrespondens som hittas på någon vind) källan även upptäcks som historiskt fenomen. Den har ett innehåll som tack vare den yrkesspecifika kunskapen kunde relateras ett visst historiskt problem. Men förutsättningen för detta är att källans historiskt relevanta innehåll har fastställts objektivt – vilket givetvis kräver att frågorna har formulerats kring det historiska fenomenets *yttre, manifesta* karakteristika. En förutsättning som Torstendahl, vilket vi skall visa i avsnittet om hans metod, upphöjer till oeftergivligt krav. Denna helt klara hållning som bestämmer relationen mellan källan, problemet och forskaren kallas inom historievetenskapen för *källkritik* och är denna vetenskaps, låt vara lite 'vaga', formulering av det ovan nämnda imperativa kravet på att forskare skall se fenomenen som ting.

Denna källcentrerade ståndpunkt är inte bara ytterst konsekvent i sin hållning till såväl utom- som inomvetenskapliga föreställningar, utan får, som vi skall se, lika radikala konsekvenser för all mera omfattande teoribildning. Ett förhållande som satt en marxistisk historieforskning med ambitionen att vara empiriskt förankrad i verkligheten på en utomordentligt svår, för att inte säga omöjlig uppgift.

Den inomteoretiska reaktionen har givetvis tagit sig olika uttryck. Gemensamt för dessa är dock att man, så vitt vi vet, i inget fall har tagit teorin upp till revision. Ansträngningarna har i stället koncentrerats kring relationen teori-verklighet, samt till den senares väsen och funktion. I de extremaste fallen förnekas verklighetens betydelse som avgörande instans för bedömningen av teorins giltighet. Resultatet blir naturligtvis en historieforskning mer eller mindre berövad sitt objekt, den historiska verkligheten – en teoretisk historia eller 'historieforskning i luften'.

Denna vetenskapliga hållning är fullt lika problematisk som den "empiriska marxismen" och bestämt inte mindre absurd. Någon 'tredje ståndpunkt' har man dock inte presenterat, varför de senare årens marxistiska historieskrivning för oss framstår som ett förtvivlat kryssande mellan den materialistiska historieforskningens Skylla och Karybdis.¹⁴

I det följande skall vi ge några exempel på detta den marxistiska historieforskningens dilemma, men först något om positivismens metodregler.

II. Durkheims metod

Som bekant var det Durkheims ambition att vara ren vetenskapsman, men som lärare i filosofi och god lärjunge till August Comte intresserade sig Durkheim starkt för samhällets utveckling. Målet för hans vetenskapliga ambitioner blev därför att medelst vetenskaplig forskning lägga grunden för ett handlingsprogram för denna utveckling.

Durkheims uppfattning av en vetenskapligt rationell moral som grund för en ny och behövlig sammanhållning eller konsensus, samt hur detta skulle lösa det moderna samhällets anomiska kris, har både diskuterats och kritiserats i många sammanhang. Även om detta fortfarande är intressant, så är det hans syn på villkoren för en ren vetenskap som skall behandlas här. Ett område som förvisso också har diskuterats, och fortfarande diskuteras, numera kanske mest bland vetenskapshistoriker, vetenskapsteoretiker och sociologer. Typiskt är det dock att det mer än annat har varit de filosofiska och ideologiska förutsättningarna för, samt konsekvenserna av hans metodologi som har intresserat i dessa diskussioner.

I boken "Les règles de la méthode sociologique"¹⁵ från 1895 presenterar Durkheim i abstrakt form den metod han själv så strikt följde i sina övriga arbeten. Durkheims uppfattning om sociologi är baserad på en teori om sociala fakta.¹⁶ Målet för hans strävan är att visa att samma modell för vetenskapligt tänkande eller förfarande som tillämpas av andra vetenskaper även kan tillämpas på studiet av sociala fenomen, dvs att etablera sociologin som ren vetenskap. För att detta skall vara möjligt krävs a) att studiet måste vara specifikt, dvs man måste kunna urskilja sociala fenomen från andra fenomen. Dessutom krävs b) att dessa fenomen måste vara möjliga att iakttaga, dvs de skall kunna beskrivas objektivt, utifrån på samma sätt som de övriga vetenskaperna beskriver sina objekt.

Om ett socialt fenomen skall kunna iakttagas utifrån, dvs kunna upptäckas på samma sätt som fysiska föremål upptäcks, så måste det som skiljer sociala fenomen från andra fenomen vara yttre kännetecken. Detta är ytterst viktigt eftersom vi alla menar oss känna till vad samhället och dess olika fenomen är för något. Skall sociologen därför frigöra sig från dessa illusoriska och förutfattade meningar måste han lita till yttre karakteristika, och enligt Durkheim är denna frigörelse från det spekulativa nödvändig.¹⁷

Sociala fakta eller fenomen utgöres av de enhetliga beteenden som karakteriserar ett givet samhälle, och som genom yttre tvång påverkar individens sätt att bete sig.¹⁸ Ett socialt fenomen känns alltså igen på att det tvingar sig på individen. Durkheim exemplifierar med så olika företeelser som massrörelsens känslomässiga tvång på individen, modets tvång på individen att vara 'rätt' klädd, samt institutioner som uppfostring, lag och övertygelser, dessa senare som exempel på överindividuellt bestämda principer.¹⁹

Om det andra kravet säger Durkheim: "Den första och mest fundamentala regeln är: betrakta sociala fakta (eller fenomen) som ting".²⁰ Väl nog en av sociologins mest berömda formuleringar – och riktad mot missuppfattningen att vi kan förstå sociala händelser och sammanhang utifrån den betydelse vi spontant tillskriver dem. Den verkliga innebörden av sociala företeelser kan endast nås genom ett objektivt och vetenskapligt studium.

Efter dessa två regler eller förutsättningar för studiet av sociala fenomen som ren vetenskap – förutsättningar som tvingar sociologen att avvisa vardagliga spekulationer och vända sin uppmärksamhet mot fakta på ett objektivt sätt – följer så uppmaningen att inleda varje undersökning med att i förväg definiera det fenomen som skall studeras med utgångspunkt från vissa yttre iakttagbara beteenden som karakteriserar detta.²¹ Om sedan samtliga dessa för fenomenet typiska beteenden sätts i relation till den samhällstyp i vilket det förekommer blir det i slutet av undersökningen möjligt att visa hur de olika individkombinationerna ger upphov till olika samhällsfenomen, och på vilket sätt samhällsstrukturen bestämmer individens behov. Eller för att uttrycka det litet mera precist, så menar Durkheim, i det han tillämpar en orsaksprincip som innebär

att ett visst fenomen alltid har en och endast en orsak, att om en kategori av fakta är rigoröst definierad, så blir det möjligt att knyta fenomenet i fråga till en enda orsak. Om det sedan visar sig ha flera orsaker, beror detta på att vi faktiskt står inför olika fenomen, som hitintills felaktigt har förts samman till en kategori. Detta är vad som sker i hans bok om självmordet, där han identifierar olika typer av självmord med helt olika orsaker.

Utöver de ovan nämnda 'tunga' reglerna, rekommenderar Durkheim sociologen att använda *statistisk analys* för att upptäcka sociala fakta, samt att arbeta *komparativt* när ett fenomen uppkomst och utseende skall förklaras. I boken om självmordet använder Durkheim själv denna statistisk-komparativa metod. Tillämpningen begränsas dock till en jämförelse mellan självmordstal inom ett visst samhälle, samt till samhällen som kulturellt mm är mycket lika.

Som det har framgått ovan är det för Durkheim uppenbart att orsakerna till sociala fenomen måste sökas i den sociala miljön, eller som Raymond Aron uttrycker det:

"I en viss bemärkelse är *den sociala miljöns verkande orsak, enligt Durkheim, själva betingelsen för existensen av en vetenskaplig sociologi*. Ty en vetenskaplig sociologi består i att studera fakta utifrån, i att rigoröst definiera begrepp med vilka man isolerar kategorier av företeelser, i att klassificera samhällen i släkten och arter samt slutligen i att förklara ett visst fenomen i ett givet samhälle med hjälp av den sociala miljön. Beviset för förklaringen uppnås genom den metod som i logiken är känd som variationsmetoden."²²

Som avslutning på denna genomgång av Durkheims metod skall vi kort sammanfatta gången i hans studie av självmordet. Det är nog det arbete där Durkheims metod klarast kan följas sådan den framställs i metodboken. Undersökningen börjar med en definition av fenomenet, fortsätter med en genomgång av existerande statistik för att visa definitionens rimlighet, därefter förkastas tidigare teorier och tolkningar, sedan kommer en definition av de olika typerna av självmord och slutligen en allmän teori om fenomenet.

I förord och inledning anges orsakerna till, och ramarna för arbetet. Studiet börjar sedan med en definition av fenomenet:

"Vår första uppgift måste vara att bestämma det slag av fakta som skall studeras under beteckningen självmord."

och vidare

"Det väsentliga är inte att med en viss precision uttrycka vad folk i allmänhet menar med termen självmord, utan att upprätta en kategori av objekt som tillåter denna klassifikation och som motsvaras av en bestämd aspekt hos en företeelse – dvs en objektiv klassifikation."²³

Definitionen blir då:

"Vi skall benämna självmord: varje dödsfall, som direkt eller indirekt är resultatet av en positiv eller negativ handling, utförd av den avlidne, och vilken han vet kommer att medföra detta resultat."²⁴

Efter denna definition följer så andra steget i undersökningen, som är en genomgång av statistiken i akt och mening att fastställa om, och i så fall hur sociologiskt intressant

den just definierade företeelsen är. Och statistiken antyder att självmordstalet, dvs frekvensen av självmord i en given population är relativt konstant. Detta gäller inte bara hela samhällen och regioner men också socialgrupper:

”följaktligen kan man säga att varje samhälle eller socialgrupp har sitt särskilda självmordstal.”²⁵

Dessa tal varierar inte godtyckligt, utan som ett resultat av många olika omständigheter. Allt detta finner Durkheim både tillräckligt intressant och väsentligt för en sociologisk undersökning. I en sådan undersökning blir det då sociologens uppgift att uppställa samband mellan dessa omständigheter. Som tredje steg i avhandlingen tar Durkheim upp till granskning olika icke-sociala förklaringar, och en efter en avvisas psykologiska och psykopatologiska förklaringar samt biologiska, som ras och ärftlighet. Imitationen som förklaring avvisar Durkheim som varande helt psykologisk till sitt väsen. Likaså förkastas klimatiska förklaringar samt sådana som är knutna till årstidsväxlingarna.

Efter detta kommer den viktigaste delen av studiet, analysen av olika slag av självmord. Dessa är *egoistiskt självmord*, *altruistiskt självmord* och *anomiskt självmord*. Samtliga har sociala men olika orsaker varför Durkheim, följande sin tidigare omtalade orsaksprincip, definierar dem som olika typer av självmord. Durkheim avslutar sin undersökning med en diskussion av självmordstalet som socialt fenomen. I denna diskussion fastslår Durkheim att de *verkliga* orsakerna till självmord är sociala krafter. Dessa sociala krafter varierar från samhälle till samhälle, från en socialgrupp till en annan, liksom mellan olika religioner. De uppstår ur kollektivet och inte hos den enskilde individen. Härmed är han tillbaka till sin grundtes:

”Individen domineras av en social verklighet som är något mer än individen själv; den kollektiva verkligheten.”²⁶

Slutligen behandlar Durkheim frågan om förekomsten av självmord i ett samhälle skall anses som en normal eller patologisk företeelse. En fråga som har samband med hans önskan att med vetenskapens hjälp lägga grunden för ett handlingsprogram för samhällets utveckling. Är ett socialt fenomen något naturligt finns det ingen anledning att åtgärda det, även om fenomenet ifråga upplevs som motbjudande, är det däremot patologiskt. . ! Eftersom Durkheims diskussion präglas av synpunkter som idag är föräldrade överlåtes åt den intresserade att uppsöka källan. Vi övergår i stället till att se på den källkritiska metoden.

III. Källkritiken och dess förutsättningar

a. Inledande anmärkningar.

Som exempel på källkritiken har vi valt Rolf Torstendahls arbete ”Historia som vetenskap”. Vår tolkning av detta arbete utgår från dess konsekventa hållning till vetenskaplig aktivitet samt från bokens budskap som förs fram på två nivåer: a) Som lärobok i historisk metod har den en manifest funktion där studenten informeras om hur han bör förfara i en konkret undersöknings olika faser samt om vilka ’handgrepp’ och ’hjälpmedel’ det är legitimt att använda som historiker. b) Men vi menar dessutom att boken har ytterligare en, vad vi skulle kunna kalla ’latent funktion’,²⁷ att

tillhandahålla vissa nödvändiga utgångspunkter för skapande av en vetenskaplig identitet. Eftersom förmedlingen är implicit så handlar det inte om en vetenskapsteori utan om en allmän vetenskaplig hållning, som förmedlas mellan raderna till de regler som presenteras. Det är en slags axiomatiska föreställningar, som förvisso är anpassningsbara till en stor uppsättning fall i praktiken men som ändå för den uppmärksamme klart och otvetydigt sätter en gräns för vad som är historisk kunskap och vad som inte är det.

Av dessa två funktioner intresserar den latentia oss mest, därför att den förmedlar de normativa premisser för den vetenskapliga hållning som vi söker formulera explicit. Dessa normativa premisser är centrala emedan de ger reglerna deras mening. Omvänt så innebär tillämpandet av reglerna att även normerna blir effektuerade. Förövrigt är sammanhanget mellan dessa två nivåer skälet till att vårt källkritikbegrepp skiljer sig från Torstendahls, som gäller ett moment i metoden. Vi använder däremot begreppet med betydligt vidare tolkning.

I vår strävan att formulera de centrala normativa premisser som förmedlas genom den latentia funktionen blir Emile Durkheim viktig. I hans metodbok är den ovannämnda funktionen nämligen explicit och har en 'manifest funktion', vilket var nödvändigt för Durkheim eftersom han var mitt uppe i ett arbete för att etablera sociologin som vetenskap och samtidigt markera gränsen till andra och redan etablerade discipliner. Torstendahl utgår däremot från en etablerad disciplin och dess vetenskapliga tradition, så inom dessa ramar kan en icke-uttalad förmedling ske från en historiker till andra historiker. Avståndet till andra discipliner är ingen akut fråga utan kan lämnas åt den socialisation som sker på institutionerna.

Nu bör det för säkerhets skull betonas att vi inte anser att den vetenskapsuppfattning som historikerna idag står för är Durkheims. Men då vårt intresse gäller källkritikens premisser och dess konsekvenser är jämförelsen med Durkheim relevant. Dessa premisser är nämligen intakta medan i övrigt vetenskapsuppfattningen har utvecklats. Anledningen till detta torde vara problemen på förklaringsnivån, den sammanhangsskapande nivån, vilka lett till ett ökat intresse för kunskaps- och vetenskapsteorier.²⁸

b. De normativa premisserna för källkritiken.

I avsnitt I nämndes att historikern står inför ett identifikationsproblem. Detta kräver svar på: hur igenkänner vi ett historiskt faktum som sådant och vilken hållning till objekten är historievetenskaplig? (se sidan 152). Två Torstendahls-citat kan ses som uttryck för hur problemet angrips:

”Historisk vetenskap i den mening begreppet här används uppställer alltså enbart påståenden om det förgångna, vad jag kommer att kalla historiska påståenden.”²⁹

och

”Historien är en empirisk vetenskap. Historisk kunskap är frukten av iakttagelse. Det är utifrån av erfarenheten givna data, som den historiske vetenskapsmannen bygger upp sitt resonemang.”³⁰

Svaren är alltså: ett historiskt faktum utmärks av egenskapen att tillhöra det förflutna och kunskapen om det förflutna bygger på iakttagelser.

Det här är givetvis inte hela historien. Denna utgångspunkt bygger på att forskaren studerar något faktiskt existerande, något utanför det egna medvetandet. Därför måste historikerns studium gälla det förflutna, dvs den förflutna verkligheten. Men uppenbart är att denna utgångspunkt innebär en annan konsekvens: det förflutna är en verklighet som inte längre existerar. Hur löser man ett sådant dilemma? Svar, genom att se fakta som ting! Två viktiga komponenter i denna rekommendation är: a) forskaren skall inte ha några förutfattade meningar om fenomenets natur och b) iakttagelser av yttre karakteristika hos fenomenet är grunden för kunskapen.³¹ Då det förflutna icke existerar bygger människans uppfattningar om det förflutna på, i bästa fall, hågkomster överlagrade av förutfattade meningar. På detta kan givetvis ingen vetenskaplig kunskap bygga. Vetenskapen skall bygga på materiella iakttagelser, i historikerns fall av källorna. Detta grundkrav uttrycker Torstendahl helt explicit med sin första inomvetenskapliga norm:

”Vetenskapen skall bara syssla med det, som är empiriskt iakttagbart och bevisligt.”³²

Hur bindande detta krav är framgår av en exemplifiering Torstendahl gör:

”Man måste alltså alltid rätta sina frågeställningar efter materialet, så att man inte söker besvara frågor, där man inte kan ge empiriskt bevisbara svar.”³³

Källorna ges alltså en synnerligen central roll. All vetenskap om det förflutna bygger på källorna eftersom dessa är allt, och därmed det enda, som finns kvar från förfluten tid och av den grund det enda som kan bli föremål för observationer. Sålunda efterlevs kravet att forskaren endast skall bygga på iakttagelser av utifrån givna ting automatiskt.

c. *Premissernas konsekvenser i deras tillämpning.*

Konsekvensen av premisserna är att källorna förmedlar och därmed representerar den historiska verkligheten men i fragmentarisk form. Problemet är att komma utöver rena återgivandet av givna informationer, dvs att se källan och dess uppgifter som uttryck för något historiskt sammanhang. Detta leder till att historikern i början av sin undersökning gör en yttre inringning av det eller de sakförhållanden han finner värda ett historievetenskapligt studium, vilket sker genom några *preliminärer*. Första steget är urvalet av det eller de fenomen som måste undersökas för att forskaren skall nå en lösning av sitt problem. Knutet till detta urval av undersökningsfenomenen är avgränsningsfrågorna, dvs att postulera den temporala och spatiala avgränsning av fenomenen som ger tillräcklig grund för det sökta svaret. Härmed ges samtidigt ramarna för urvalet av de källor historikern antar refererar till undersökningsfenomenen. Utfallet av källurvalet ger också historikern en viss förhandsuppfattning om möjligheterna att lösa problemet.

Efter dessa preliminärer fastställs karaktären och egenskaperna hos de fakta undersökningen gäller. Denna undersökning kan delas in i tre varandra beroende faser: bestämningen, källbehandlingen och tolkningen, där bestämningen är den avgörande. Mycket viktig för bestämningen är en allmän bedömning av källorna, vilken Lauritz Weibull gör en poäng av i sin uppsats ”S:t Knut i Österled”:

”Men något försök att värdesätta innebörden av det (ett privilegium från Ringsted) och insätta det i dess historiska sammanhang har inte blivit gjort.”³⁴

Denna bedömning av källan sker utifrån a) dess yttre karakteristika och b) etablerad historisk kunskap. Utifrån kännedomen om källans innebörd och dess historiska sammanhang kan forskaren bestämma vilka av källans karakteristika som är relaterade till hans undersökningsfenomen och på så sätt göra källan historiskt relevant. Bestämningen är alltså den operation varigenom historikern undviker det ovannämnda problemet, att arbeta med brottstycken, genom att isolera en grupp uppgifter i källan för att historikern skall kunna påvisa att de förmedlar informationer om just det fenomen han isolerat som centralt för undersökningen. Förövrigt motsvarar detta Durkheims krav på definitionen. Durkheim föreskriver att undersökningen skall inledas genom att de fenomen som skall studeras definieras i förväg med utgångspunkt från gemensamma yttre karakteristika och att allit vad definitionen inringar inkluderas.³⁵ Historikern utgår dock inte nödvändigtvis från en rigorös definition då bestämningen skall entydigt inringa en grupp karakteristika i källorna som uttryck för bestämda fenomen. På så sätt utgår historikern helt och hållet från förfluten tid. Därmed skall bestämningen, liksom definitionen, vara en operation för att garantera objektiviteten.

Genom källbehandlingen isoleras karakteristika från källserier redan givna i urvalet och etableras som data utifrån de källkritiska reglerna. Synnerligen betydelsefull för källbehandlingen är dikotomin mellan kvarlevor och berättande källor. Det centrala i kvarlevoförfarandet är att det handlar om forskarnas egna observationer.³⁶ Denna dikotomi möjliggörs av bestämningen, som ger grunden till forskarens insikt om vad det är han observerar. Berättande är källorna då forskaren utifrån bestämningen vet att källproducenten utlämnar av sin vetskap om de förhållanden som undersökningen gäller. Eftersom det här gäller en uppgiftslämnare vars trovärdighet historikern i grunden ej kan kontrollera med egen observation så tillämpas en specialregel. Användningen av andras påståenden kräver att två oberoende observationer, som i övrigt uppfyller de källkritiska reglerna, konfirmerar varandra.³⁷

Tolkningen är den fas varigenom fakta slutgiltigt etableras. Källbehandlingen ger en uppsättning av data. Frågan är nu om det faktum som söks verkligen kan etableras utifrån dessa data. Eller kanske undersökningen visar sig ha lett fram till ett annat faktum eller kanske snarare att en grupp fakta inringats?

”Om forskaren vill undersöka förändringar i böndernas villkor i en viss trakt under en viss tid, kan han tänkas stöta på problemet, att somliga individer sysslar enbart eller huvudsakligen med skogsbruk, andra med boskapsskötsel och andra åter med brödsädsodling. Forskaren måste då bestämma sig för om alla dessa individer är ”bönder” eller ej, dvs om de ingår i den kategori han vill undersöka. Problemet är ett definitionsproblem.”³⁸

Det är alltså genom tolkningen som bestämningens konsekvenser till fullo blir uppenbara och om de resultat historikern eftersträvar kan uppnås.

Ett andra led i undersökningen gäller frågan om faktas betydelse. Detta skall ske genom förklaringen, där ett faktum relateras till den nödvändiga betingelse i den historiska miljön som förorsakade det.³⁹ För övrigt är det i princip den typ av förklaring Durkheim såg som betingelsen för en vetenskaplig sociologi.⁴⁰ Poängen med denna förklaringsmodell är att forskaren objektivt skall konstatera de faktiska sammanhangen. Med orsak-verkan relationen skall stegvis fakta organiseras i allt större kunskapskomplex. Förklaringsproblemet ligger dock i svårigheten att effektuera denna modell. Därför har också frågan kring teorin och dess operationalisering numera blivit central

i diskussioner om den vetenskapliga förklaringen. Men detta ändrar inte bestämmningens natur. Tvärt om kommer vi senare, på tal om operationaliseringen, att hävda att bestämningen har stor betydelse för operationaliseringens genomförande.

d. Källans kategorier och deras innebörd.

Vid konstaterandet av vad som engång existerat är källornas kategoriseringar högst betydelsefulla. Kategorierna ger viktiga hållpunkter för bestämningen och är avgörande för den typ av data som går att etablera.

Människors handlande inbegriper naturligtvis sociala föreställningar. På dessa föreställningar bygger kategorierna, vilka är de centrala begrepp som man en gång brukade för att till en verksamhets fromma karakterisera och indela en verklighet. Som kommunikationsmedel ingick givetvis källorna i olika sociala handlingar. I ett senare sammanhang kan historikern uppnå kunskap om de verksamheter källorna är en produkt av. Detta innebär att historikern genom kunskap om källans sammanhang kan tolka kategorierna för att nå en bild av själva verksamheten, bakomliggande intentioner, förväntade och faktiska konsekvenser. I en artikel som tar upp svårigheterna kring de sociala klassificeringarna pekar Carl Göran Andræ på kategoriernas styrande roll. Speciellt då han påpekar att de administrativa syften som ligger bakom källornas upprättande styr klassificeringen och därmed i andra hand forskningen.⁴¹ Konsekvenserna av just detta förhållande har Torstendahl tagit upp:

”Socialhistorikern är däremot bunden till det material som råkar finnas till. Det gör att han inte är fri att välja vilken grupp som helst för sin undersökning och att han inte heller fritt kan välja vilka förhållanden hos denna grupp han vill undersöka.”⁴²

Detta exempel illustrerar hur kategorierna både öppnar och stänger för historikerns förståelse av ett dåtida samhälle. Öppnar därför att källorna utgör det materiella utfallet av sociala handlingar och därmed informerar om dessa handlingar och de kategoriseringar som däri inbegreps. Stänger därför att allt vad som inte ansågs relevant i dessa sociala sammanhang förblir otillgängligt för oss eftersom det inte blev dokumenterat. Inom källkritiken har alltså kategorierna avgörande betydelse för de data historikern kan etablera. Detta faktum belyser Stedman Jones' uttalande om beroendet mellan data och metod, (se inledningen sidan 151). Dock ser han detta beroende som en följd av forskarens personliga val och inte som en funktion av källkritiken. Grunden för att Stedman Jones uppfattar källkritiken som en begränsad teknik ligger i hans eftertryckliga hävdande av teorins huvudroll. En bedömning som leder till att han underskattar konsekvenserna av källkritikens premisser. T ex så har Stedman Jones rätt i att operationaliseringen måste utgå från teorin men tar inte alls upp att källkritiken själv tillhandahåller de avgörande kriterierna för dess genomförande inom historievetenskapen.

Dikotomin mellan kvarlevor och berättande källor har stor betydelse även när det gäller kategoriernas roll för operationaliseringen av teorier. Här gäller det konsekvenserna av dikotomins tillämpning för möjligheterna att få fram önskade data. Kvarlevoförfarandet innebär att historikern gör observationer av sociala handlingars materiella nedslag. Förståelsen av kategorierna är avgörande för bestämningen, varigenom forskaren vet innebörden av deras konstruktion och historiska sammanhang. Av detta

följer att historikern kan använda en kvarleva utifrån olika teoretiska utgångspunkter, *förutsatt* att operationalisering är möjlig utifrån kunskapen om det historiska sammanhang kvarlevan var insatt i och vad den hade för funktion i detta. Den berättande källan förmedlar källproducentens informationer om bestämda historiska fenomen. I det här fallet avgör kategoriseringarna helt och hållet vad det är för typ av data som förmedlas. Historikern har att avgöra om det är data han kan använda för sin undersökning eller inte. Källkritiken är alltså ett instrument med vilket det går att avgöra konsekvenserna av samtidens operationalisering av kategorierna i källorna för det undersökningsfenomen som forskaren önskar att etablera som faktum. Men även när det gäller teoriernas operationalisering har källkritiken en avgörande roll.

e. De normativa premissernas konsekvenser för teorins ställning.

Avgörande för teorins ställning inom källkritiken är konsekvenserna av de normativa premisserna. Dessa premisser är ett vetenskapligt värdesystem som skall skapa garantier för en objektiv forskning. För att ett resultat skall accepteras som vetenskapligt krävs att värderingarna måste elimineras som en styrande faktor av själva forskningsprocessen. Själva elimineringen av värderingarna styrs genom de normativa premissernas krav på att forskningen skall, utan förutfattade meningar, helt bygga på observationer av de utifrån givna källorna. Det mest avgörande steget i effektueringen av premisserna svarar bestämningen för. Genom den reduceras undersökningsfenomenet till källans uttryck utifrån vilka faktas egenskaper och karaktär skall etableras. På så vis skall utrymmet för forskarens subjektiva och därmed anakronistiska föreställningar ha exkluderats.

Denna lösning för att rensa ut värderingarna får direkta konsekvenser för teoribildningen. Källkritikens krav innebär att de teoretiska begreppen skall kunna identifieras med bestämda undersökningsfenomen och empiriskt fastställas utifrån källornas uttryck. Enligt dessa krav kan mindre generella teorier operationaliseras, medan däremot de stora övergripande teorierna i allmänhet måste brytas ner i mindre generella operationaliserbara teorier. Kan inte de övergripande teorierna logiskt kopplas till denna andra typ av teorier är de historievetenskapligt oanvändbara. I sådana fall reduceras de nämligen till värderingar och elimineras också som sådana.

Med den traditionella förklaringsmodellen innebar detta inga hakar. Teorierna jämfördes helt enkelt med hypoteser, förmodad kunskap, eller med etablerad kunskap. Teorierna uttalade sig om sakförhållanden, annars var de icke relevanta för historievetenskapen. Som sagt är man nu inne på att se teorier som generaliseringsprinciper vilka också får en sammanhangsskapande och styrande funktion. Konsekvenserna av detta blir en indelning i två nivåer: den teoretiska och den empiriska.⁴³ Härmed blir operationaliseringen av teorierna det element som skapar förbindelsen mellan nivåerna och avgör teoriernas värde.

Alltså är endast operationaliserbara teorier relevanta för historievetenskapen. De får endast vävas samman med överordnade teorier i den mån det finns strikta logiska relationer mellan de olika nivåerna. Möjligheten av olika teoriers operationalisering är en fråga som beror på bestämningen och källornas kategoriseringar. Bestämningen därför att den som formell regel absolut hänvisar forskaren till källans informationer. Kategorierna ur innehållslig synpunkt då de avgör källans konstruktion och därmed vad för slags data de förmedlar. Källkritiken är, som sagt, ett instrument för att avgöra följderna för den pågående undersökningen av kategoriernas operationalisering i källan. Syftet är att ge historikern sakliga bedömningsgrunder för att slå fast vad som en gång

faktiskt existerat. Däremot ger källkritiken inga regler för forskarens egna operationaliseringar, men står för ett implicit, dock likaväl oeftergivligt, krav på att endast de teorier vars begrepp kan identifieras med sakförhållanden är operationaliserbara. Följden blir att en historiker måste antingen ha en identitet mellan kategorierna i sin teori och de som hans källor bygger på, eller också upprätta en hållbar formell relation mellan dessa två uppsättningar av kategorier eljest är operationaliseringen omöjlig.

Källkritiken har alltså auktoriteten över vad som är historievetenskapliga resultat, eftersom den ger absoluta kriterier på vad som är tillämpbara teorier. Vad som garanterar vetenskapligheten i historiska arbeten är att metoden, och därmed de hållningar dessa regler implicerar, genomförs i handling. Följden av att uteslutande källkritiken är den auktoritativa undersökningsmetoden är att intresset styrs till källorna. Varje kritiker som betvivlar och önskar omkullkasta en historikers resultat måste diskutera tillämpningen av den källkritiska metoden eller låta det stå. Detta leder till att all kritik av historievetenskapliga arbeten bygger på frågan om sakframställningen är korrekt eller ej. Varje diskussion utmynnar gärna i reducering av frågorna till den källkritiska tolkningen av källor och relevansen av denna.⁴⁴

Källkritiken föreskriver alltså ett bestämt handlande av historieforskarna utifrån sina premisser. I det följande kommer vi ta upp vilka konsekvenser källkritiken har för den marxistiska historieforskningen. Marxismen utgår från en övergripande teori som grund för ett politiskt förändringsarbete. Detta ställer den marxistiske historikern inför ett dilemma. Antingen måste källkritiken accepteras helt och hållet med dess konsekvenser för teorin, eller så måste den förkastas som metod i sin helhet till förmån för teorin. Ett tredje givses icke.

IV. En teoretisk modell

Marxismen har alltid varit och är fortfarande mera än en strategi, blott och bart syftande till att uppnå kunskap om världen. I första hand är den en politisk handlingsteori förankrad i en politisk livsåskådning. Men den är också ett estetiskt-intellektuellt monumentalverk vars visionära kraft ligger i det system av symboler och metaforer med vilka den validerar tron på det efterlängttade livstillståndet, som ett resultat av den revolutionära förändringen. Men en sådan delvis estetisk upplevd livsåskådning måste naturligtvis ge anledning till frågan om i vilken grad den kan bilda utgångspunkt för nutida vetenskapligt arbete. Det torde också vara relativt självklart att även de som svarar jakande på den frågan måste göra det utifrån olika förutsättningar. Svaren karakteriseras därför av helt olika hållningar till, och olika grader av konformitet i relation till teorin.

Nu är det emellertid så att inom en teori som marxismen, liksom för övrigt inom ett religiöst system, kan det endast betraktas som legitimt att arbeta längs bestämda klart avgränsade utvecklingslinjer. Dessa utvecklingslinjer bestäms av för systemets arkitektur grundläggande begrepp, dvs begrepp av strukturell och inte av innehållslig karaktär. Ty liksom med religiösa system i övrigt, så sker det en anpassning av teorin till den förhandenvarande verkligheten. Däremot finns det vissa relationer kring systemets struktur som inte kan ändras utan att systemet självt förändras. Ett absolut grundläggande och enligt vår mening, oantastligt sådant förhållande gäller den dialektiskt-logiska relationen mellan teori och praxis, samt den med denna sammanhängande *nödvändiga* utvecklingen.

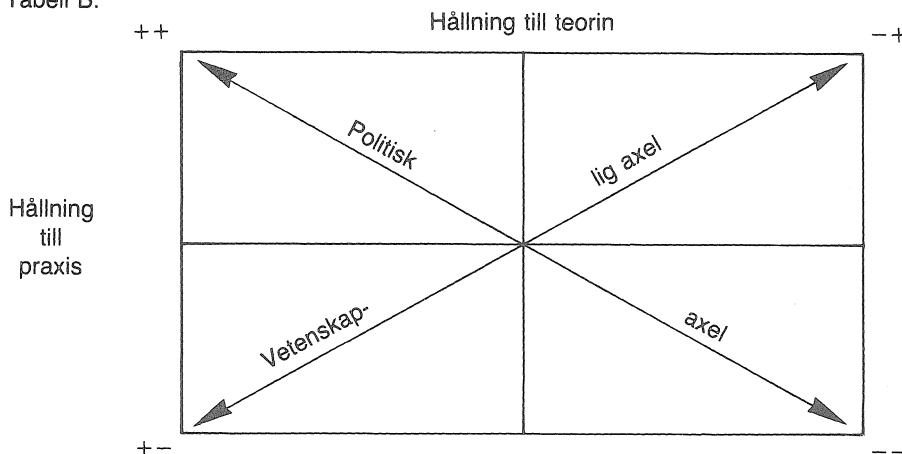
Om vi således utgår från dessa 'strukturella' begrepp, *teori* och *praxis* och deras inbördes relation, samt beroende på om man framhäver det ena eller det andra, finner man ett litet antal klart urskiljbara kategorier. Följande uppställning (tabell A) visar hur dessa kategorier är relaterade till varandra och de två kritiska begreppen.

Tabell A.

		Hållning till teorin	
		Strikt tolkning	Vag tolkning
Hållning till praxis	Strikt krav	Fundamentalism	Empirism
	Vagt krav	Teoreticism	Revisionism

I tabellens fyra fält får vi fram lika många grundläggande hållningar, som alla under vissa förutsättningar 'ryms' inom teorin. Vi får dessutom de två dimensioner som är så typiska för denna teori och vilkas syntes bidrar till dess utveckling, politiken och vetenskapen. Detta speglas i den 'naturliga' diagonalens ytterpunkter, fundamentalism och revisionism, och den 'avvikande' diagonalens motsatspar, empirism och teoreticism. Som det framgår av tabellen B nedan så är det den 'naturliga' eller 'konsistenta' axeln som innehåller de politiska ståndpunkterna och den 'avvikande' eller 'inkonsistenta' de vetenskapliga. Detta beror på det speciella förhållande som råder mellan teori och verifikation inom vetenskaplig praxis, ett förhållande som klart skiljer sig från motsvarande relation inom den politiska dimensionen. Samhällsförändring, som ju är teorins hela syfte, kan nu en gång endast i begränsad och indirekt bemärkelse ses som vetenskaplig praxis, medan det är en rimlig politisk praxis. Det har således att göra med den relation som råder mellan dessa båda dimensioner inom teorin, med en styrande politisk dimension och en vetenskaplig dimension tjänande detta överordnande syfte.

Tabell B.

Allmänt för den marxistiska historikern blir därmed praxisbegreppet och dess dubbla innebörd, som revolutionär hållning och vetenskaplig verifikation, ytterst problematiskt. Det är det för *empiristen* och *teoreticisten*. För *fundamentalisten* (även som historiker) däremot är det oproblematiskt eftersom hans hållning till såväl teori som praxis är helt ortodox.

Detta innebär dock inte att fundamentalisten nödvändigtvis är 'renlärig' vad det teoretiska innehållet anbelangar. Han kan mycket väl vara både kontroversiell och omdebatterad, men i sin hållning till relationen teori-praxis är han strikt 'rättrogen'. Teorin valideras slutgiltigt i fundamentalisternas värld i genomförandet av den revolutionära praxis, medan det vetenskapliga arbetet med teorin uteslutande är en utveckling av logiska begreppsliga relationer. Samtidigt anger teorin de politiska konsekvenserna av den materiella utvecklingen. Här ligger också, och uteslutande, värdet av historien; att illustrera teorins logiska potens även rörande konsekvenserna av de tidigare produktionssätten. Relationen mellan teorins begrepp är däremot sin egen praxis.

Empiristen är en teoretiker för vilken vedertagen vetenskaplig verifikation ersätter det politiska praxisbegreppet. Företrädarna för denna hållning prioriterar i sitt arbete den vetenskapliga dimensionen framför den politiska. Vilket naturligtvis inte skall tolkas så att dessa teoretiker måste vara apolitiska eller att de är eller måste ställa sig indifferent till marxismens politiska mål. Det enda vi säger är att de i sin historieforskning (eftersom vi hela tiden talat om historiker) skiljer mellan politisk och vetenskaplig praxis, samt att de i denna forskning lägger sådan vikt vid den senare att de hellre anpassar teorin än tummar på verifikationskriterierna. Det gör de därför att målet naturligtvis är att visa hur *teorin* inte bara är politisk överlägsen men också ger de bästa vetenskapliga resultaten.

Teoreticism är, som namnet säger en ståndpunkt centrerad kring teorin. Men här rör det sig, till skillnad från fundamentalismens allteoretiska hållning, om en utkristallisering av teorins vetenskapliga resultat. Inställningen till praxisbegreppet är starkt ambivalent; å ena sidan måste vetenskapen naturligtvis vara empirisk – å andra sidan så är de uppnådda resultaten ganska magra. Dessa magra resultat förklaras med en hänvisning till det vedertagna vetenskapskriteriets ideologiska karaktär och praxisbegreppets politiska dimension. Marxismens empiriska problem tolkas som en följd av att teorin går utöver det existerande samhället, eller historiskt utöver de som har existerat; en nödvändig förutsättning för att kunna påvisa en nödvändig förändring. Utvecklingen av teorin som vetenskapligt instrument måste därför prioriteras i syfte att utveckla kriterier som tillåter att man skiljer mellan "vetenskap som ideologi" och en "verkligt produktiv vetenskap"!

Slutligen är *revisionism* en hållning som endast tolereras inom teorin med vissa förbehåll. Det finns således gränser för hur vaga och anpassade tolkningar av såväl teoribegreppet som praxisbegreppet, samt relationen mellan dem, som kan accepteras. Ett förkastande av framför allt den historiska nödvändigheten ter sig t ex inte bara motbjudande utan måste pga sina implikationer gränsa till vad som kan tolereras inom teorin – revolutionen är trots allt såväl teorins mål, som dess praxis.

I de följande avsnitten kommer några olika historievetenskapliga arbeten att redovisas. De är utvalda som exempel på de här i modellen redovisade hållningarna. Det är naturligtvis icke de enda vi kunnat välja, kanske är de heller icke representativa för författarna, som kan ha 'utvecklats' och intagit nya hållningar, alltsammans något som kan vara intressant men för vårt syfte måste sägas vara irrelevant. De valda arbetena

är med därför att de otvetydigt exemplifierar de nämnda extremerna i vår modell, fränsett revisionismen som vi menar är ointressant i detta sammanhang (varför diskuteras i sista avsnittet sidan 182). Vi är också medvetna om att de valda arbetena är 'extrema', dvs att de entydigt söker lösa de metodologiska problemen i 'överensstämmelse' med de här redovisade hållningarna, och att sådana 'explicita' arbeten är relativt sällsynta. Det är dock ett förhållande, som enligt vår mening, mera är den marxistiska historieforskningens problem än vårt.

V. Exempel på marxistiska hållningar till den empiriska verkligheten

a. Christer Winberg. *Empirisk marxist.*

Vi skall i detta avsnitt visa att Christer Winbergs avhandling trots den marxistiska orienteringen är, vad vi skulle vilja kalla nära nog ett skolexempel i Durkheimsk tradition och Torstendahlsk anda. När vi påstår detta är det inte och vi understryker detta därför att vi menar att Winberg på något sätt seglar under falsk flagga; att han genom en marxistiskt orienterad begreppsapparat döljer att han i verkligheten är en rabiat positivist – bort det! Vi är helt övertygade om att Winberg är både teoretiskt och metodologiskt medveten i sin hållning till sitt ämne och vi menar att vår, låt vara något kortfattade genomgång, av avhandlingen visar detta. Det problem vi här tar upp till diskussion ligger dessutom på en metodologisk nivå som är helt oberoende av den ena eller andra forskarens personliga hållning till sitt ämne.

Winbergs mål är att påvisa den demografiska utvecklingens sammanhang med och beroende av den sociala och ekonomiska. För att nå detta mål väljer han två historiska fenomen som undersökningsobjekt, folkökning och proletarisering.

I avsnittet om Durkheim ovan gick vi snabbt genom dennes studie över självmordet och fastslog att: undersökningen börjar med en definition av fenomenet och fortsätter med en statistik-genomgång för att visa definitionens rimlighet. Därefter förkastas tidigare teorier och tolkningar, sedan kommer en definition av de olika typerna av självmord och slutligen en allmän teori om fenomenet.

Durkheims undersökning är sociologisk, Winbergs historisk. Durkheim är utbildad vid Ecole Normal Superieure, något som endast förunnats få svenska historiker eller sociologer. Winberg är marxist, något man definitivt inte kan beskylla Durkheim för. Trots allt detta är likheten i gången och metoden mellan de två undersökningarna slående. Winberg börjar, som Durkheim, sitt arbete med en definition av fenomenet.⁴⁵ I tabellform (tabell a:1) visar han skillnaden mellan jordbruksbefolkningens socioekonomiska sammansättning 1751 och 1850. Under denna period har det inte bara skett en våldsam folkökning, utan denna är koncentrerad till de obesuttna. Indexalet för perioden är för de obesuttna 100:423, mot 100:111 för bondebefolkningen. "Det är denna process som i det följande kallas proletarisering." Det är inte någon dålig definition, som utöver att vara osedvanligt precis för att inleda ett historiskt arbete, där bestämningen av "syftet" med undersökningen ofta får ersätta definitionen, även uppfyller det Durkheimsk-Torstendahlska kravet på att utgå från yttre iakttagbara karakteristika.⁴⁶ Således säger Winberg själv i en fotnot att han inte syftar på en proletarisering i betydelsen en förändring av levnadsstandarden, ett förhållande som uppenbart är mycket svårt att fastställa på samma objektiva sätt, dvs utifrån källorna. Nästa steg i Winbergs undersökning är en genomgång samt ett förkastande

av ett antal tidigare teorier kring fenomenet (Heckscher, Utterström, Montgomery – Samuelsson). Här finner vi åter en märklig parallellitet till Durkheims metod. Inte så att det är utifrån samma kriterier som de avfärdar de diskuterade teorierna, även om båda, inom parentes sagt, ställer sig avvisande till psykologiska förklaringar av sociala fenomen. Överensstämmelsen ligger i kravet på förklaringen. Winberg förkastar de tidigare tolkningarna genom att avfärda förklaringarna, som alla präglas av ”än den ena än den andra tillfälliga faktorn”, något som ”knappast är tillfredsställande”. Således säger han om Utterströms framställning:

”Den bygger inte på någon enhetlig, sammanhängande teori, utan är helt enkelt en uppräknig av en rad faktorer. ”Faktorer” kan vara ungefär vad som helst: klimat, adelsmän, parasiter, städer, epidemier mm. I princip kan listan bli hur lång som helst.”⁴⁷

Förklaringen skall bygga på en ”enhetlig, sammanhängande teori” med vars hjälp forskaren kan sortera viktiga faktorer från oviktiga. Heckschers tolkning, som uttryckligen bygger ”på någon slags teori, nämligen Malthus’ befolkningsprincip”, avfärdas på två grunder.⁴⁸ För det första: ”Som befolkningssteori torde Malthus’ princip sakna förklaringsvärde: varje tänkbar befolkningsförändring kan omskrivas i Malthus’ termer . . .”⁴⁹ För det andra: ”Han (Heckscher) ger ingen *verklig* förklaring . . .”⁵⁰ Visserligen säger Winberg att hans avvisning av olika ”tillfälliga” faktorer inte skall förstås så att: ”endast en enda, ”verklig orsak” skulle finnas.”⁵¹ Här skiljer han sig till synes från Durkheim, som ju har uppfattningen att en given effekt alltid uppkommer ur samma orsak, men faktum är att det här rör sig om två olika nivåer, och att de inte talar om samma sak. För Durkheim var det på denna nivå frågan om att visa att sociala fenomen ytterst har sociala orsaksfaktorer. I den mån andra faktorer utpekats, så är det för att kunna visa, antingen deras irrelevans eller underordnade betydelse i sammanhanget. Det är först därefter Durkheims speciella orsaksteori tillämpas. För Winberg gäller det på samma sätt att visa att demografiska fenomen ytterst har ekonomiska orsaksfaktorer. Detta är själva grunden i hans teori, som i övrigt skall ge argumenten för att sortera ”klimatet” från ”adelsmännen” osv så att var och en får sin rätta plats i den ekonomiska ordningen. Han kommer inte alls in på frågan om hur många ekonomisk-sociala orsaker ett fenomen kan ha. När han säger att förklaringen skall bygga på ”en enhetlig, sammanhängande teori” eller som det sägs lite längre fram ”en vetenskaplig teori”⁵² så kan åtminstone vi inte värja oss för misstanken att det egentligen endast finns en teori som är *verkligt* vetenskaplig, det vill säga enhetlig och sammanhängande nog. Eftersom Heckscher inte använder denna kan han heller icke bidra med en *verklig* förklaring. Härmed är vi framme vid en central punkt i vår analys. Till skillnad från Durkheim bygger Winbergs strävan att visa ekonomins determinerande betydelse på en explicit teoretisk tradition; för Durkheim gällde det som bekant att vara ”förutsättningslös”. Låt oss lite närmare se på vilka konsekvenser denna teori får för undersökningen.

Valet av familjen som grundläggande analysenhet är lättare att förstå ur metodisk synpunkt än ur teoretisk. Gården förefaller oss vara den ur historie-materialistisk ståndpunkt rimligaste analysenheten, då det ju är gården som är den materiella förutsättningen för människornas liv, likaså är det den och jorden som beskattas och därmed blir föremål för statens och (eller) adelns intresse och åtgärder. Värdet av att relatera olika gårdstyper till en bestämd demografisk indelning blir således mera problematiskt rent teoretiskt sett. Metodiskt är dock valet helt förståeligt då familjen

naturligt kan ses från såväl demografisk, ekonomisk som social aspekt. Familjen är dessutom ett begrepp som källorna bygger på, så det metodiska grundkravet på observerbarhet uppfylls. Dessutom innebär regeln "se fakta som ting" att vad forskaren iakttar är faktiskt existerande egenskaper hos fenomenet. Genom valet av familjen som den centrala analysenheten knyts dessa olika typer av företeelser samman i ett ting. Enligt den källkritiska metoden är de från källorna erhållna måtten objektiva uttryck för dessa egenskaper. Härigenom kan dessa mått ge grunden för indelningen av olika familjetyper och uttrycka deras förändringar längs tidsaxeln. Om sina utgångspunkter för analysen av familjen säger Winberg bl a följande:

"Endast en analys, som utgår från familjens *ekonomiska roll* kan knyta samman den demografiska utvecklingen med den ekonomiska och sociala. Analyser med utgångspunkt från andra funktioner hos familjen (t ex "primärgruppsfunktion") kan inte detta."⁵³

Winberg vill därför göra en "konkret analys av familjen", vilket inkluderar en såväl geografisk som social bestämning. Vi skall här endast referera den socioekonomiska analysen, eftersom det är "socialhistoriens dilemma", dvs klassifikationens problem som är vårt huvudintresse.

I själva definitionen av undersökningsfenomenet, som faktiskt är en statistisk jämförelse mellan vissa förhållanden vid olika årtal, (intressant är att även Durkheims, för övrigt starkt kritiserade, ståndpunkt var att olika sociala typer kunde bestämmas utifrån statistiska samvariationer) utnyttjar Winberg ett antal beteckningar för sociala grupper som i stora drag representerar ståndsstadistikens indelningar: bönder, torpare, backstugusittare, inhysehjon och statare. Denna indelning menar han dock inte är användbar för annat än upptäckten av fenomenet. Själva analysen kräver en ändamålsenlig indelning, dvs *en* teoretiskt bestämd sådan.

"Men skall vi kunna analysera familjens roll i olika samhällsskikt (ett svenskt ord för strata!) måste vi ha en ändamålsenlig social indelning. I det följande skall vi diskutera frågor som rör klassindelningen i ett samhälle som det svenska före och under den agrara revolutionen. För det första: hur bör en sådan klassindelning se ut? För det andra: vilken social terminologi möter vi i det tillgängliga källmaterialet? För det tredje: hur stämmer dessa båda indelningar överens? Kan man i praktiska undersökningar använda källmaterialets terminologi i stället för en kanske teoretiskt riktigare klassindelning?"

Och litet längre fram:

"Men den enda sociala indelning som gör att vi kan relatera förändringar i familjers och individers ställning till den ekonomiska omvandlingen är en indelning, som till utgångspunkt har förhållandet till produktionsmedlen."⁵⁴

Efter denna deklaration börjar analysen. I snabb exposé har den följande gång.

Som illustration till jordbruksrevolutionens strukturomvandling samt som en sorts utgångspunkt för det kommande resonemanget, uppställer Winberg två idealtypiska modeller för jordbrukssamhället, före och efter revolutionen. Att påstå att han sedan ur dessa härleder ett svar på sin första fråga skulle vara en överdrift, även om den ena modellen inte är helt utan förbindelse med de fem kategorier han bestämmer sig för.

"Man kan dela in den jordbrukande befolkningen i olika grupper efter hur mycket jord de äger eller brukar:

- a) mycket mer jord än vad som behövs för en familjs konsumtion och för att vidmakthålla jordbruket
- b) mer jord än vad som behövs
- c) ungefär så mycket som behövs
- d) mindre än vad som behövs
- e) ingen jord alls.⁵⁵

Denna indelningsgrund ger slutligen följande förenklade indelning.

- ”a) mycket stora jordbrukare
- b) jordbrukare med överskottsproduktion
- c) självhushållande jordbrukare
- d) ej besuttna jordbrukare
- e) jordlösa.⁵⁶

Själva argumenteringen för indelningen är valet av ’klassteorin’ som för Winbergs del är kopplad till: ”en övergripande analys av samhällsstrukturen och dess förändring från ett system till ett annat.”⁵⁷ En formulering vi i stort kan ansluta oss till.

Efter denna teoretiska diskussion går Winberg vidare och söker svar på sin andra fråga: källmaterialets sociala terminologi. Först en genomgång av bakgrunden till det svenska källmaterialets terminologi, för vilket det grundläggande kriteriet är ”individernas juridiska ställning, deras skyldigheter till kronan och deras politiska rättigheter.”⁵⁸ Därefter en genomgång av de kategorier som: ”häradskskrivare, präster och andra myndighetspersoner försökte att pressa befolkningen in i.”* Denna kategorisering är: *stånds personer, bönder* (med mer eller mindre jord) samt *frälsebönder* och *bondearrendatorer, lägenhetsägare, torpare* (där Winberg skiljer mellan ”vissa torpare” och ”övriga torpare” (!)), *backstugusittare, inhysesfolk, statare*.⁵⁹ Slutligen kommer då svaret på den tredje frågan: kan källmaterialets terminologi användas istället för ”en kanske teoretiskt riktigare indelning”? Och svaret blir:

”Det förefaller som om källmaterialets indelning i stort sett skulle vara användbar vid en analys av den ekonomiska utvecklingens inverkan på den sociala strukturen.”⁶⁰

Detta betyder att Winberg anser överensstämmelsen mellan hans egna fem kategorier och källmaterialets sätt att kategorisera tillräckligt god för att han så gott som oretuscherad kan ta över denna i sin konkreta undersökning. Trots att han alltså anser källans kategorisering för ”i stort sett användbar”, så ändrar han sin egen terminologi och talar i fortsättningen inte om *social klass* utan om *social grupp*.

”Eftersom de båda indelningarna inte stämmer fullständigt överens, används i det följande inte uttrycket klass utan det mindre precisa ordet social grupp om de kategorier som kan urskiljas i källmaterialet.”⁶¹

Vad innebär detta egentligen? Är detta endast en praktisk åtgärd som är helt nominell, endast rör terminologin? Det vill säga att de klassteoretiskt definierade relationerna mellan grupperna kvarstår, också efter detta begreppsbyte?⁶² Eller innebär det att

* Ch. Winberg 1977, s 41. Det står verkligen så. Av alla pålagor och bördor, som de i citatet omtalade, olika myndighetspersoner ålade svenska folket, har vi uppenbarligen hitintills översett den sista raffinerade plågan – att bli pressad in i ’felaktiga’ kategorier.

konfrontationen med empirin, dvs källmaterialet helt enkelt resulterar i en "skiktsschematisk hierarki", alltså i att en stratifieringsteoretisk uppfattning kommer att ligga till grund för det fortsatta arbetet. Svaret blir naturligtvis att bägge delar kan hävdas, eftersom den viktigaste frågan inte har ställts. Hur påverkar Winbergs teori hans 'praktiska' undersökning, eller lite precisare formulerat: i vilket förhållande står Winbergs teoretiska analys till hans empiriska undersökning?

Christer Winbergs klassbegrepp är resultatet av en marxistiskt orienterad samhällsanalys, och som sådant för det implicit med sig den marxistiska klassteorin som barlast. Detta är den ena av Winbergs två utgångspunkter. Den andra är den historiska metodens krav på ett bestämt förhållningssätt till källorna, dvs källkritiken. Mer än något annat är Torstendahls formulering relevant här: "Man måste alltså *alltid rätta sina frågeställningar efter materialet*, så att man inte söker besvara frågor där man inte kan ge empiriskt bevisbara svar" (jfr, not 33. Vår kursivering). I Historisk Tidskrift karakteriserar man Christer Winbergs arbete således:

"I Christer Winbergs avhandling "Folkökning och proletarisering" 1975 möter vi en forskare som konstruerat sin klassindelning i anslutning till vissa teoretiska överväganden och som sedan i andra hand söker anpassa indelningen till det föreliggande källmaterialet."⁶³

Vilket ganska väl sammanfattar Winbergs hållning till sina utgångspunkter. Först en definition som utan vidare följer en indelning som i stora drag är densamma som samtidens egen, dvs en definition som helt bygger på yttre iakttagbara karakteristika, direkt iakttagbara i källorna. Därefter en övergripande analys av dåtidens samhällsstruktur samt den agrara revolutionens betydelse för dess förändring som utgångspunkt för en klassbestämning. Nästa steg är att 'befria' klassbegreppet från vissa implikationer, som uppenbart inte kan besvaras utifrån källorna, dvs *klassbegreppet reduceras till ett ekonomiskt skiktningbegrepp*. Det således uppkomna begreppet jämförs med källmaterialets indelning. Denna jämförelse leder till konstaterandet att det inte är omöjligt att 'transformera' de politiskt-juridiskt bestämda grupperna till den ekonomiskt bestämda skalan. Detta görs på ett sätt, som starkt påminner om pedagogikens häftigt kritiserade skaltransformation – där en fördelning av råpoäng (verklig betygsfördelning) 'förvandlas' till en standardpoängfördelning (teoretisk betygsfördelning) – dock helt utan denna statistiska tekniks metodiska stringens. Resultatet av denna transformation⁶⁴ är att Winberg till källans politisk-juridiskt bestämda indelning fogar ytterligare en bestämning, den ekonomiska. *Detta sker dock endast som ett postulat*. Källans indelning tas över utan tillägg eller ändringar, ett postulat som för övrigt inte alls ter sig orimligt – framför allt i ett weberianskt perspektiv.⁶⁵ Härmed har vi också kommit till den punkt i Winbergs arbete där det avgörs vilken av de två ovan nämnda utgångspunkterna som skall bestämma avhandlingens utseende. Genom att han väljer källmaterialets terminologi väljer han också källmaterialets och samtidens sociala rangordning. Valet innebär nämligen att den teoretiska diskussionen som mynnar ut i ett postulat om en ekonomisk dimension, *förblir ett postulat*. Sedan hjälper det naturligtvis inte att man genom den teoretiska diskussionen har med sig "de abstrakta funktionsbestämningarna" i den konkreta undersökningen; källkritiken reducerar dem med obönhörlig konsekvens till värderingar.

Den företagna reduceringen av klassbegreppet till en på ekonomiska förhållanden baserad rangordning underlättar valet av källornas och därmed samtidens kategorisering

men den är inte nödvändig. Ett marxistiskt mera fullständigt klassbegrepp skulle få valet av källornas indelning att framstå som mindre aptitligt än det gör i vårt exempel men effekten skulle varit exakt densamma, hur teoretiskt fullkomlig analysen än måtte vara. Detta är ju den innersta kärnan i positivismens krav på att fenomenen skall ses som ting, att värderingar sällas bort; och en samhällsteori som gör krav på totalitet, dvs ges kosmologisk status, är lika mycket värdering som den naiva tron på 'förutsättningslöshet' som präglade Durkheim – skillnaden är att konfrontationen med empirin (källorna) inte blir lika katastrofal för den senare typen av värdering som för den förra.

Resultatet av Winbergs val av källmaterialets indelning är alltså att hela den föregående teoretiska diskussionen inte får någon som helst betydelse för den empiriska undersökningen. Detta ses också ganska klart av de 13 hypoteserna, som är en sorts operationalisering av undersökningens frågor, *snarare gjord utifrån en god historisk kunskap om vad som kan bevisas utifrån källorna, än från den övergripande teoretiska analysen.* Denna återkommer först till allra sist där en tolkning, eller kanske riktigare en möjlig tolkning av resultaten i förhållande till det totala perspektivet, skisseras. Resultatet blir en undersökning i Durkheims och historiepositivismens anda.

Som sagts i början av detta avsnitt, menar vi med vår diskussion inte att Winbergs avhandling är dålig, snarare tvärtom; på oss verkar det på många sätt vara en skickligt genomförd avhandling. Det vi velat peka på är den omöjliga situation, som uppstår när den marxistiska samhällsteorin konfronteras med den historiska verkligheten, dvs källorna. I fallet Winberg möter vi dessutom en forskare som har varit medveten om svårigheterna och därför redan på den teoretiska nivån söker begränsa teorins alltomfattande apparat till den mera överskådliga ekonomiska dimensionen. Att försöket trots detta får så dramatiska konsekvenser som det gör, låter oss ana de helt absurda konsekvenserna av att söka 'pressa' en dogmatisk marxistisk kategorisering över källorna.

Innan vi avslutningsvis lite närmare skall tolka resultatet av analysen skall vi dock se på den andra extremen av marxistisk historieforskning, den vi har valt att kalla "forskning i luften".

b. Marxistisk forskning i luften.

De olika försök som gjorts att bedriva empirisk forskning utifrån en marxistisk utgångspunkt har antingen, som i Christer Winbergs fall (redovisat i förra avsnittet), fört till en rent empirisk undersökning av fenomenet, fullständigt oberoende av en till ideologi reducerad teori – eller också har man hamnat i en "abstrakt schematism, vars giltighet berodde på dess enkelhet, allt för allmän för att tillåta egentlig tillämpning".⁶⁶

Reaktionen inför detta dilemma blir som regel ett återvändande till teorin i en sorts självvrannsakelsens anda. Dock blir det ständiga resultatet av de påföljande diskussionerna att man får bekräftat att historiematerialismen trots allt är den "sannaste samhällsteorin".⁶⁷ Följden av de empiriska bakslagen å ena sidan samt bekräftelsen av teorins supervetenskaplighet å den andra, är att man riktar sin ansträngning på vetenskapsfilosofin i förhoppningen att där finna en lösning på problemet. Idag ägnas också denna typ av frågor ett mycket stort intresse i den interna marxistiska debatten.

När man står i den situationen att man, trots en 'supervetenskaplig' teori, i den konkreta forskningen ständigt råkar ut för en verklighet som sas är 'resistent' mot denna teori, så kan man antingen överge teorin eller i någon bemärkelse 'överge verkligheten'. Detta senare är, som vi visade i avsnitt IV ovan, pga praxisbegreppets flera dimensioner

inte så absurt som det låter, förutsatt att man kan acceptera de epistemologiska premisser det för med sig.

I det följande skall vi illustrera detta genom att kortfattat ta upp till granskning två olika exempel från diskussionen, ett här från Sverige och ett från England. Först skall vi titta på tre små artiklar av S. E. Liedman, där tonvikten ligger på relationen mellan teori och verklighet.⁶⁸ Därefter på B. Hindess och P. Q. Hirsts syn på historievetenskapen, det enligt vår mening radikalaste försöket att förklara verkligheten irrelevant som prövningsinstans för teorins hållbarhet, och liksom Liedmans artiklar exempel på det vi har kallat "forskning i luften".⁶⁹

Sven-Eric Liedman, marxistisk teoreticism.

Sven-Eric Liedman tillhör de marxister som förespråkar en komplicerad marxistisk teori:

"M-h (den materialistiska historieuppfattningen) kan tolkas som en enkel teori om orsaksförhållandet mellan bas och överbyggnad. Men den kan också tolkas som en komplicerad teori med olika abstraktionsnivåer."⁷⁰

Av dessa alternativ menar Liedman att det senare är det mest marxistiska. Men verkligheten, eller som det formuleras "den omedelbara verkligheten", är också den komplicerad, åtminstone är den ordnad:

"Här behöver bara sägas, att teorin enligt Marx eller Lenin inte bearbetar och förklarar en ordning, som redan finns i den omedelbara verkligheten; ordningen skapas genom utvecklingen av teorin."⁷¹

Ordning skapas alltså i kaos genom att det inom den materialistiska historieuppfattningen utvecklas olika centrala begrepp som sedan fungerar på olika abstraktionsnivåer:

"M-h skulle inte utgöras av en enda teori utan ett system av teorier eller – vilket kan vara detsamma – en teori med olika abstraktionsnivåer."⁷²

Skillnaden mellan teorins olika abstraktionsnivåer är det antal variabler som ingår på varje nivå. Ju färre variabler det ingår, desto högre abstraktionsnivå. Omvänt gäller att ju flera variabler det ingår desto lägre abstraktionsnivå: "de underordnade teoridelarna är rikare på variabler, alltså konkretare."⁷³ Normalt skulle detta innebära att teorins högsta abstraktionsnivå präglas av överordnade begrepp som är omfångsrikare och innehållsfattigare, alltså mindre precisa än de lägre abstraktionsnivåernas underordnade och mera konkreta begrepp. Men så är det, som vi strax skall se, inte inom marxismen: där råder en annan ordning. "En viktig tanke, bl a i "Kapitalet", är att denna teori eller teoridel (den överordnade delen) är exakt."⁷⁴

Medan de icke-marxistiska förklaringarna delar upp verkligheten i olika sektorer, när de inte rentav atomiserar den helt, så ordnar marxismen densamma i ett system av abstraktionsnivåer. Ett exempel på icke-marxistisk uppstyckning av verkligheten är Karl Mannheims kunskapsociologi, som inte inkluderar den exakta eller formella kunskapen, dvs vetenskapen, i sin diskussion av den sociala strukturens ideologiska effekt på idéernas utveckling. För marxisten däremot är det lika viktigt att: "undersöka

betingelserna för den *framgångsrika kunskapen*, t ex den moderna naturvetenskapen eller den klassiska nationalekonomin.⁷⁵ Marxismen, som ovan påpekats är komplicerad, kompliceras ytterligare av att förhållandet mellan bas och överbyggnad inte är statiskt utan tvärtom dialektiskt. Det vill bli så att olika element inom överbyggnaden, t ex ”primitiv kunskap” och ”avancerad vetenskap” står i *olika* förhållanden till basen. Med andra ord står olika kunskaper i helt olika förhållanden till basen, och Newtons teorier står således i ett annat förhållande till det spirande kapitalistiska samhället än naturfilosofierna till feodalsamhället.⁷⁶ Genom att underordna vetenskaperna de sociala förhållandena görs i Liedmans system vetenskapen tillgänglig för ideologikritiken. Samtidigt med detta möjliggörs, genom påståendet om de olika kunskapernas olika relation till basen, en differentiering av kunskapen, som t ex skulle kunna användas för att skilja mellan ”framgångsrik kunskap” och ”sann kunskap”!* Men hur ser då den ”sanna kunskapen”, den ”verkligt produktiva vetenskapen” ut till skillnad från den förvisso framgångsrika (=att verkligheten bekräftar hypoteserna?) men ack så sorgligt ideologiskt belastade kunskapen? Det får vi svar på i den tredje av Liedmans artiklar, ”Marxism och dialektik, några anteckningar” HFKS nr 5:1976.

I den artikeln slår Liedman fast att skall marxismen vara annat än en teori om kapitalismen formulerad på linje med angloamerikansk samhällsvetenskaplig tradition, så måste man hålla fast vid *dialektiken*:

”Det enda som håller samman den speciella teorin om kapitalismen och de allmänna filosofiska konceptionerna är nämligen det jag här kallar dialektiken”.⁷⁷

Om denna dialektik säger Liedman:

”Det är rimligt att även i marxismen se dialektik som i första hand en fråga om teser som ställs mot teser, påståenden som är *oförenliga*, omdömen som *utesluter varandra*.”⁷⁸

Genom denna strikta tolkning (längre fram använder Liedman de ’logiska’ termerna A kontra icke-A) av motsatsförhållandet mellan dialektikens tes och antites undviks ”en mängd bisarra och orimliga problem”, vilket man endast kan hålla med om. Problematiskt verkar det däremot på oss när Liedman sedan exemplifierar detta logiska motsatsförhållande, A och -A, genom att peka på att det i marxistisk teori hävdas att:

”Den materiella produktionen *bestämmer* den socioekonomiska verkligheten och att den materiella produktionen *präglas* av distribution och konsumtion; man hävdar att *basen bestämmer* överbyggnaden och att politiska och ideologiska förhållanden *påverkar basen*; man säger att revolutioner är *en fråga om* ekonomisk och social utveckling och att de *är frukter av* aktiv politisk kamp.”⁷⁹

* I den andra av sina två artiklar om idéhistoria mer än antyder Liedman just detta så här: ”Kanske kan det, någon gång, bli möjligt att skilja mellan en vetenskap som endast fastslår vad som redan är ofrånkomlig sanning (om man t ex kunde påvisa att Smith fastslår vad som redan är uppenbart: ekonomiska framsteg) och en verkligt produktiv vetenskap. I så fall skulle Althusserns distinktion mellan ideologi och verklig vetenskap bli fullt användbar. S. E. Liedman 1971 II, s 15. Observera att det är just den klassiska nationalekonomin som av Liedman, i den första artikeln kallas för ”framgångsrik vetenskap”!

Detta och ytterligare några liknande påståenden ser Liedman sedan som exempel på dialektiken inom marxismen. Problemet med dessa exempel är, enligt vår mening, att de knappast uppfyller de uppställda kraven på att vara "oförenliga" eller "varandra uteslutande", och än mindre motsvarar den logiska formen $A \cap \neg A$. Enligt vår mening rör det sig i stället om satser som är komplementära till sin natur, enligt formen $p \cap \neg p$. Att revolutioner är en fråga om ekonomisk och social utveckling utesluter inte att de också kräver politisk kamp. Ej heller är basens bestämmande över överbyggnaden oförenligt med ett påstående om att överbyggnaden också påverkar basen. Om det däremot varit så att det ena påståendet hävdade basens bestämmande över överbyggnaden och det andra överbyggnadens över basen, hade man kunnat tala om en dialektik av oförenliga påståenden. Enligt vår mening är det alltså inte så att exemplens påståenden negerar varandra eller på annat sätt är varandra uteslutande.

Hur det nu än förhåller sig med detta, är det genom Hegels arbete dialektiken har fått sin kunskapsteoretiska slagkraft och det är: "Föreställningen att kunskapen framskrider via motsägelser som är det nya och utmanande hos Hegel."⁸⁰ Problemet är dock att följer man Hegels dialektiska idealism ända fram till föreställningarna om tänkandets och verklighetens överensstämmelse, tvingas man acceptera att verkligheten blir kunskapens spegel, dvs den sk "spegelteorin". Det hjälper sedan inte att man 'ställer Hegel på fötter' och förklarar kunskapen som verklighetens spegel. Med spegelteorin övertar man en mängd olika problem och enligt Liedman är problemen med en materialistisk spegelteori inte mindre än med en idealistisk, snarare tvärtom. Detta innebär dock att om man vill bevara marxismens speciella utformning, dvs en teori som förenar epistemologi och ontologi, eller med Liedmans egna ord, en teori som: "förutsätter vissa speciella filosofiska antaganden om kunskapen och verkligheten. . ."⁸¹ så måste dialektiken gälla en annan relation än Hegels endimensionella teori – verklighet, men vilken? Först skall vi se på teorin.

Som tidigare påpekats, består den marxistiska samhällsteorin av olika abstraktionsnivåer där den mest abstrakta nivån, just pga abstraktionens frihet från modifierande omständigheter, når en otrolig klarhet eller renhet, dvs blir oerhört "exakt". Från denna övergripande och exakta nivå skiljer sig den konkreta, som karakteriseras av många variabler och alltså innehåller de modifierande omständigheterna.⁸² Denna nivå är motsvarande oklar eller "konkret", vilket är det begrepp Liedman ställer mot den abstrakta nivåns "exakthet". Mellan dessa nivåer råder då den dialektiska relationen. Förhållandet mellan bas och överbyggnad karakteriseras t ex då av att på det mest abstrakta planet är basen "i sista hand" bestämmande, medan det råder växelverkan mellan bas och överbyggnad på det konkreta planet. Dvs att det som såg ut som en motsägelse, har av dialektiken upplösts och visats vara två sidor av samma sak.

Men verkligheten då? Med den är det precis som med teorin, tingen framstår som motsägelsefulla. Om teorin är en dialektisk förening av $A \cap \neg A$:

"Så måste detta ha någon sorts motsvarighet i verkligheten. Verkligheten måste helt enkelt vara strukturerad på ett sätt som gör att den i ett avseende kan framstå som A och i ett annat som $\neg A$."⁸³

Detta är ett intressant påstående, ett argument, som om det inte skall reduceras till en förhoppning utan djupare mening, måste tolkas som ett försök till en förklaring av den halsstarriga verkligheten. När förståelsen blivit tillräcklig, kommer vi att upptäcka att

det tillsynes motsägelsefulla förhållandet mellan teori och verklighet endast är resultatet av ett ofullständigt dialektiskt tänkande, som dolde att det i verkligheten rörde sig om en högre isomorfi. Liksom teorin är en helhet är verkligheten det, som både rymmer och överkommer motsägelsen mellan $A \cap A$. Samtidigt innebär den embryot till sammansmältningen av epistemologi och ontologi; den marxistiska vetenskapliga praxis och verkligheten är samma sak. Om sedan problemet med spegelteorins orimligheter övervunnits i denna variant är en annan fråga.

Vad relationen mellan kunskapen (vetenskapen) och verkligheten anbelangar, så är även den dialektisk – det är här inte helt lätt att följa Liedmans resonemang men vi tror att det skall förstås så här. I den marxistiska hållningen till kunskapens förhållande till verkligheten förenas två extremer, kunskapsrealismen och kunskapsrelativismen. Det är alltså frågan om en dialektisk förening av var för sig ”riktiga” men inbördes oförenliga kunskapsformer.

”I sin abstrakta form framstår både kunskapsrealismen och kunskapsrelativismen som obetingat riktiga och inbördes oförenliga. Kunskapen är kunskap endast om den överensstämmer med sitt objekt, men kunskapen är samtidigt kunskap endast om den uppfyller vissa historiskt givna krav som omständigheterna ställer på den.”⁸⁴

Teorins högsta abstraktionsnivå ”speglar” exakt (kunskapsrealism) en ”i sista instans” verklighet. Denna del av verkligheten är dock empiriskt lika svårbestämbar som teorin om den är abstrakt. Här avslöjas en verklighet som är lagbunden även om vi inte vet om det. Det rör sig alltså om en kunskap som i en mera positivistisk-empirisk bemärkelse är oerhört svår att ’verifiera’ eftersom teorins lagar på det konkreta planet modifieras av många olika omständigheter – men i det stora perspektivet slår igenom. På teorins konkreta nivå behandlas en del av verkligheten som är historiskt bestämd och i väsentliga delar indragen i klasskampen. Denna del av verkligheten är brokig och framstår som den gör därför att individernas föreställningsvärld är alstrad av ett visst klassamhälle och speglar detta (kunskapsrelativism).

Genom att nivågruppera teorin i *exakt* och *konkret*, och verkligheten i *en sista instans* och en *omedelbar verklighet* samt att mellan *exakt* och *sista instans* postulera en *realistisk* kunskapsrelation, och mellan *konkret* och *omedelbar* en *relativistisk*, så uppnår Liedman två saker. a) Att t ex den klassiska nationalekonomin var så ”framgångsrik” berodde på att den ’ordnade’ den omedelbara verkligheten i termer som stämmer med det existerande klassamhällets egen föreställningsvärld; dess ordning är att ”fastslå vad som redan är uppenbart. . .” – inte att undra på att den stämmer väl överens med ’verkligheten’ – är ”framgångsrik”. Denna kunskap är ideologisk eftersom den är ”kvantitativ”, dvs ingår i ett visst klassamhälles enhetliga utvecklingsprocess. Den når aldrig fram till en förståelse av det exakta och övergripande, dvs det lagbundna i tillvaron. Den innebär ingen nyskapelse, inget ”kvalitativt språng”.

Den framgångsrika kunskapen har således inte bara ’förklarats’, dvs det har visats varför den är så framgångsrik: den har samtidigt ideologiförklarats. b) Den marxistiska vetenskapen är pga sin teori, som just gör detta kvalitativa språng – *sann vetenskap*. Det gör sedan inget att den inte verifieras på den konkreta nivån. För det första därför att denna är just ”konkret” vilket betyder oprecis eller mångvarierad, och för det andra därför att den som den framstår på denna nivå, alltså konkret, uttalar sig om omedelbara

förhållanden i klassamhället, förhållanden som framstår på ett visst sätt i detta samhälles föreställningsvärld och därför *måste* formuleras i enlighet med dessa föreställningar för att omedelbart bli tillgängliga för verifikation.

För Liedman innebär praktisk forskning således en ideologikritisk analys av den "framgångsrika" kunskapen, medan marxistisk forskning närmast måste karakteriseras som ett kvalitativt språng på hög abstraktionsnivå. Och när han säger att:

"Kunskap, vetenskap är mänsklig skapelse, men det är verkligheten som avgör om skapelsen är god eller ej."⁸⁵

Så är det, som vi har sett, på inget vis något rättfram och okomplicerat förhållande, om man nu skulle tro det – tvärt om!

Hindess och Hirst, marxistisk fundamentalism.

På många sätt är Hindess och Hirsts (H&H) analys analog med Liedmans. Liksom denne hävdar de den ordnade verkligheten, där fakta är resultatet av en ordnande teoretisk analys. Man hävdar den empiriska forskningens ideologiska karaktär, och man understryker det abstrakta i den marxistiska teorins generella begrepp, osv osv. Skillnaden uppstår när man diskuterar relationen teori – verklighet. Medan Liedman således litet tvetydigt säger att:

"Kunskap, vetenskap är mänsklig skapelse, men det är verkligheten som avgör om skapelsen är god eller ej." (se not 85.)

Så fastslår H&H tveklöst att:

"Concepts are formed and have their existence within knowledge. They are not reducible to or derivable from any set of 'given', 'real' conditions."⁸⁶

Således menar vi att H&H, även som marxister, är speciella på en väsentlig punkt, nämligen i sin historiesyn, som skiljer sig klart från Liedmans m fl, i det man konsekvent utdömer den historievetenskapliga dimensionen och endast erkänner den politiska och hävdar en strikt fundamentalistisk ståndpunkt.

Liksom t ex G. Stedman Jones menar H&H att historiska fakta är produkter av en viss kunskap "facts are never given; they are always produced".⁸⁷ Men till skillnad från denne, som menar att detta inte bara gäller historiska fakta men själva historien, dvs historieobjektet:

"For history, like any other 'social science', is entirely intellectual operation which takes place in the present and in the head."⁸⁸

så menar H&H att det förflutna är synonymt med historien, det är just poängen med historieobjektet – det existerar inte materiellt: "and yet, by definition, all that is past does not exist."⁸⁹ Detta har fört till den historiska metoden med kritik av källorna som det förflutnas representationer i nuet. Således är historieobjektet endast tillgängligt för kunskapen genom källorna, som är en ändlig mängd av mer eller mindre kompletta dokumentationer, representerande en ändlig mängd verkliga händelser. Denna mängd

faktiska händelser, liksom dokumentationerna, existerar *före* varje teori om dem. Det är detta givna, de historiska fakta, som är måttet på hur bra förklaringarna är. Historievetenskapen är alltså i dubbel bemärkelse underlagd det givna, både händelsen och dess representation är givna i förhållande till kunskapen. Denna pre-existens i förhållande till undersökningen gör att vilken operation forskaren än väljer, så förblir objektet opåverkat, eftersom det inte längre existerar.

”No operation on the given representations can transform the real object of history for it is not present in them.”⁹⁰

Å andra sidan är historikern också, och utan möjlighet till flykt, dömd till empiricism. På grund av det givna hos historieobjektet, dvs att historiska fakta är det *enda måttet* på förklaringens giltighet, kan historikern inte uppfatta historieobjektet som ett teoretiskt konstituerat objekt. Ett sådant teoretiskt bestämt eller 'icke-givet' objekt kan inte vara del av historien.

”In being constituted theoretically it is constituted independently of the hitherto existing.”⁹¹

Således måste historikern inse: att historievetenskapen är utesluten från experimentlandet; att historiska förklaringar är post hoc rationaliseringar; att eftersom historiska fenomen är avslutade och ej kan upprepas kan de inte ge upphov till generella lagar samt slutligen; att det inte finns någon möjlighet att undvika empiricismen.

Dessa historieforskningens begränsningar är generella, dvs de gäller också för den marxistiska historieforskningen.

”Marxist history in no sense escapes from these limitations. It cannot transform the condition of the historian’s practice without ceasing to be history, and if it respects these conditions then it must be merely another form of rationalising an object which it constitutes as the given.”⁹²

Marxistisk historia blir alltså fjättrad av exakt samma begränsningar som all annan historia. Detta gäller även t ex Althusserns förslag till en historievetenskap som av H&H utdöms som en lek med ord, där historieobjektet försvinner och ersätts av det omöjliga ”a general theory of modes of production.”⁹³ En marxistisk historievetenskap förutsätter en teleologisk historiefilosofi, inkluderande uppfattningen av den sociala helheten som en ”andlig helhet”. Den teleologiska historieuppfattningen innebär att det förgångna bildar förutsättningarna, eller sätter gränserna för nuet, dvs att historiens tid ses som ett kontinuum där de successiva momenten sammanbinds av en essens. Eftersom det förgångna inte har materiell existens men ändå determinerar nuet, så blir idéerna supra-historiska och tiden underordnas dessa. Detta medför en fullständigt absurd situation eftersom hela denna filosofiska barlast är absolut oförenlig med marxistisk teori.

En marxistisk historievetenskaplig praxis är, pga historieobjektets karaktär, ett kontradiktoriskt företag. Som teoretisk och politisk praxis har marxismen inget att vinna på sitt samre med historieforskningen. Historievetenskapens objekt, det förgångna, kan, likgiltigt hur det uppfattas, på inget vis påverka nuet. Historiska händelser 'existerar' inte och kan alltså inte ha något *materiellt* inflytande i nuet. Förutsättningarna

för nuets sociala relationer existerar och reproduceras fortlöpande i nuet*. Det är inte den marxistiska teorins uppgift att studera 'nuet' sådant det överlämnats oss från det förgångna – utan att belysa och förklara den existerande situationen samt att utifrån detta agera politiskt.

"Marxism, as a theoretical and a political practice, gains nothing from its association with historical writing and historical research. The study of history is not only scientifically but also politically valueless."⁹⁴

Efter detta är det närliggande att antaga att H&Hs 'lösning' av detta dilemma är att helt enkelt avskaffa historievetenskapen, dvs det de kallar "det mest exakta av alla sätt att redogöra för det förflutna", eftersom marxismen inte behöver den. Detta skulle dock vara en lösning som försatte såväl *dem själva* som *den marxistiska teorin* i en absurd situation. Det första eftersom deras egen bok är en studie av "pre-capitalist modes of production" och de för denna studie är beroende av den historiska kunskapen, dvs historiska fakta. Det andra därför att marxistisk teori fortfarande måste ha historiska illustrationer av sina begrepp, som behöver ett 'historiskt' innehåll. 'Lösningen' blir därför i stället *en historisk framställning utan empiri; en avvísning av själva historien!*

"The field of application of these concepts is not history. We reject the notion of history as a coherent and worthwhile object of study. These concepts are abstract, their value is not limited by the analysis of the concrete. As concepts they can have a theoretical function even if concrete conditions to which they are pertinent do not exist, have not existed and will not exist."⁹⁵

Eftersom marxistisk teori ytterst syftar till politisk handling i nuet, baserad på denna teoretiska analys av samma nu, så innebär marxistisk vetenskap en praxis som bildar en egen dimension av verkligheten. Man kan även säga att marxistisk vetenskap *yterst är verkligheten*, men innan denna superpraxis har övervunnit allt motstånd, eller för att tala med Hegel, nått det totala medvetandet, så är den en egen dimension av verkligheten. En praxis bland flera, sammanhållen av dialektiken mellan teori och politisk handling vilka endast till synes är olika saker, medan det i verkligheten är samma sak på två olika nivåer. Analysen är uteslutande teoretisk och kan inte reduceras till någon som helst form av empiri. Vare sig man söker bestämma ett historiskt begrepp, som t ex 'det feodala produktionsättet' eller ett begrepp i nuet, så kan dess *vetenskapliga giltighet* endast avgöras teoretiskt, dvs utifrån sitt förhållande till begrepp som specificerar den generella definitionen av produktionsätt. Dess 'empiriska' giltighet däremot kan endast avgöras i den politiska praxis i nuet. Validiteten hos teorins olika begrepp bestäms av deras inbördes relation, dvs av relationen mellan de överordnade och underordnade begreppen – ungefär på samma sätt som analytiska

* Konsekvensen av den här uppfattningen blir att inte heller de historiska källorna är materiella. H&H hävdar att alla slags historiska källor omvandlas till texter, som konstitueras av en på ideologier grundad historisk kunskap. "Far from working on the *past*, the ostensible object of history, historical knowledge works on a body of *texts*. These texts are a product of historical knowledge." (H&H s 311). Denna uppfattning är enligt vår mening problematisk. Idag använder vi materiella kvarlevor: fabriker, kärnkraftverk, hus, maskiner m m, som konstruerades för 10, 20, 30 år sedan eller ännu längre tillbaka i historisk tid. Dessa kvarlevor måste vara exempel på faktorer etablerade av verksamhet i det förflutna, vilken påverkar vår situation i nuet. Deras förnekande av att det förgångna påverkar nuet kräver uppenbarligen förnekandet av att kvarlevorna är materiella, eller kan vara det.

satser inom satslogiken. I ett sådant perspektiv reduceras historien till illustrerande eller belysande instanser som ger teorins begrepp ett 'historiskt' innehåll. Det vetenskapliga företaget som sådant reduceras till teoretiska överväganden; till forskning i luften.

VI Konklusion

Handling initierad utifrån en vetenskaplig analys och i överensstämmelse med 'dialektikens lag' är själva pulsen i den marxistiska samhällsteorin. Ända från begynnelsen har den således varit annat och mera än en strategi för kunskapsinhämtning.

"Für den *praktischen* Materialisten, d.h. *Kommunisten*, darum handelt, die bestehende Welt, zu revolutionieren, die vorgefundnen Dinge praktisch anzugreifen und zu verändern."⁹⁶

Denna revolutionerande förändring av världen utifrån kunskapen om utvecklingens inneboende nödvändighet, har sin teoretiska utgångspunkt i den hegelska logikens bildspråk.

För Hegel, som är idealist, är den dialektiska 'logiken' den mekanism med vilken han "överskrider" motsättningen mellan "idén" och "det varande" och blottlägger den i motsättningen inneboende handlingen. Med den dialektiska logiken som motor framstår läran om det "rena tänkandets operationer" också som läran om verkligheten, varvid epistemologi och ontologi sammanfaller i ett totalt perspektiv. Hos Marx, som genom intresset för *verkliga* levande och aktiva människor vänder Hegel 'rätt',

"Ganz im Gegensatz zur deutschen Philosophie, welche vom Himmel auf die Erde herabsteigt, wird hier von der Erde zum Himmel gestiegen. D.h., es wird nicht ausgegangen von dem, was die Menschen sagen, sich einbilden, sich vorstellen, auch nicht von den gesagten, gedachten, eingebildeten, vorgestellten Menschen, um davon aus bei den leibhaftigen Menschen anzukommen; es wird von den wirklich tätigen Menschen ausgegangen und aus ihrem wirklichen Lebensprozess auch die Entwicklung der ideologischen Reflexe und Echos dieses Lebensprozesses dargestellt. . . In der ersten Betrachtungsweise geht man von dem Bewusstsein als dem lebendigen Individuum aus, in der zweiten, dem wirklichen Leben entsprechenden, von den wirklichen lebendigen Individuen selbst und betrachtet das Bewusstsein nur als *ihr* Bewusstsein."⁹⁷

är det mänsklig aktivitet som objektiv aktivitet enligt den dialektiska logikens lära, som förenar teori och handling, epistemologi och ontologi; verkligheten och kunskapen förenade i praktiken.

Det är då *teorins* uppgift att förmedla en logiskt nödvändig modell av verkligheten baserad på de grundläggande relationer som konstituerar den. Verifikationen av modellen är inte en fråga om empiri – vilken Lenin utdömt som reaktionär positivism – utan om den revolutionära praxis' bekräftelse av modellens relationer. Genom denna vetenskapssyn blir den marxistiska filosofen en hållningsprofet eller ideolog vars *praxis* är teoretisk. Denna praxis består i att visa vilka politiska handlingsalternativ som är möjliga enligt *teorin* och vilka av dessa som under vilka omständigheter är önskvärda, eftersom de enligt den teoretiska analysen främjar den samhällsförändring som är

teorins mål. Även andra, och ofta för mera empiriskt ansedda vetenskaper, skall lämna sitt bidrag till den teoretiska analysen i den politiska förändringen av världen.

Den marxistiska teorin framhåller, som sagt, de materiella betingelserna för samhällsutvecklingen och därmed de relationer som nödvändigt leder fram till politisk förändring. Tillämpas teorin på konkreta situationer så utsäger den i vilken logisk ordning fenomenen skall kategoriseras och vilka, lika logiska, relationer som råder mellan dessa. Är analysen fullständig så låter verkligheten sig med nödvändighet inordnas i teorins kategorier – och revolutionens praxis kommer att verifiera teorin. I denna politiska kamp är den marxistiska teorins roll emancipatorisk, genom att tjäna den förtryckta klassen. Teorin tjänar den politiska handlingen i huvudsak på två sätt: a) den avslöjar att den styrande klassens föreställningar är ideologiska eftersom de bygger på och samtidigt legitimerar dess maktställning och b) den förklarar hur den styrande klassen i själva verket nådde sin maktställning i ett bestämt utvecklingsskede medan den materiella utvecklingen nödvändiggör de förtrycktas kommande seger. På så sätt är samhälls- och historieforskningen endast det exakta förstadiet i en revolutionär – historisk nödvändig utveckling. Forskarens uppgift är just att teoretiskt påvisa nödvändigheten av den politiska förändringen. Forskaren deltar i att förbereda massorna genom att förse partiet med en exakt (och sann) kunskap om samhället som underlag för handling. Genom dessa doktriner om 'arbetarklassens historiskt nödvändiga roll', *bevisad* genom begreppens logiska relationer etc. framstår den samlade *teorin* som ett intellektuellt byggnadsverk av stor inre skönhet och fullhet, med en suggestiv dragningskraft som lockar många.

Liksom hos Marx är även Durkheims tes att vetenskapens värde främst ligger i att den skall vara underlag för politiska handlingar. Dock är för Durkheim vetenskapens mål att konstatera de givna sociala förhållandena och deras styrande krafter. En grundlig kunskap om samhället är avgörande för ett framgångsrikt handlande eftersom utfallet av de eftersträlvade resultaten är beroende av existerande samhällsförhållanden. För Durkheim gäller det då att lägga den vetenskapliga grunden till en rationell moral för att styra den förändring som bör och kan ske. Durkheims politik bygger på att man alltid måste acceptera det givna samhället och utgå från detta eftersom dess normala företeelser är opåverkbara då de betingas av samhället självt. Till detta svarar kravet på att vetenskapsmannen skall fastslå det faktiskt existerande. Metodens grund är också den absoluta regeln att forskaren endast skall bygga på observation av det utifrån givna. Eftersom Durkheim härleder sin politiska handlingsteori från sin vetenskapsuppfattning så får hans politik som sådan inga komplikationer för den vetenskapliga metoden. Detsamma gäller den källkritiska historieforskningen då den bygger på motsvarande premisser. Skillnaden är givetvis den att historikern söker kunskap om samhällen som har existerat i förfluten tid utifrån de bevarade källorna. Ytterst centrala för tolkningen av källorna är som sagt dessas kategoriseringar, vilka är uttryck för samtida sociala föreställningar. Ur metodologisk synvinkel är detta ingen stötesten, då källkritikens regler innebär att forskaren skall utgå från det dåtida samhället och konstatera dess företeelser. Ett krav är dock att han skall kunna skilja mellan idémässiga och materiella företeelser.⁹⁸ Ty det gäller att skilja mellan givna samhälliga betingelser och de normer som styr handlandet.

För marxisten som historiker, eller med den omvända utgångspunkten historikern som marxist, ställer sig saken helt annorlunda. Marxistens problem är att hans *kvalitativa* motsägelser inte kan operationaliseras – därför att teorins förutsägelser gäller en *total* förändring av ett *totalt* system. Det är alltså den politiska ambitionen som leder till det

metodiska dilemmat. Källkritiken å andra sidan är konstruerad för att utrensa allehanda värderingar och däribland även politiska ambitioner. Dock kan historikern med politiska ambitioner använda vetenskapliga resultat för att genom återblick kunna förse beslutsfattare med historisk erfarenhet som möjliggör en prediktion av alternativa besluts konsekvenser. Detta är dock i 'bästa fall', eftersom lösandet av sådana uppgifter är helt beroende av projektets vetenskapliga genomförbarhet. Däremot får man inte glömma att huvudkravet för marxisten är att vetenskapen skall tjäna den totala politiska förändringen. Dialektiken framhålls som utmärkande för marxistisk forskning och därmed som en vetenskaplig analys svarande till de politiska ambitionerna. Dialektikens politiska dimension är också, som Marvin Harris påpekar, betydelseladdad.

"The real reason for Lenin's attack on empiricism had little to do with the scientific failings of empirical social science, but rather with the need to validate and strengthen revolutionary activity aimed at destroying capitalism and building socialism. . . The revolutionaries had to be victorious; history was on their side; the negation of the negation had to occur. The dialectic thus provided Lenin and his followers with a "scientific" means of predicting the future. Like oracular prophecies based on astrology or the cracks in shoulder blades, the dialectic rallied the proletariat under a leadership to whom the cosmos itself guaranteed ultimate victory. Small wonder, then, that the metaphysics of Hegel's idealism should be preferred to the empiricism of Darwin and of "bourgeois" society."⁹⁹

Sådan historisk-teoretisk barlast ställer som sagt marxisten som historiker inför ett metodiskt dilemma eftersom de dialektiskt-logiskt härledda motsättningarna inte kan operationaliseras. Den härur uppstående spänningen mellan politiska och vetenskapliga ambitioner löses också av den marxistiska historikern genom anslutning till någon av vissa möjliga hållningar.

För att anknyta till vår modell, innebär den två huvudalternativ för marxisten-historikern. Dessa alternativ representeras, som sagt, av de båda diagonalerna (se ovan sid. 163).

Tabell C.

		Hållning till teorin	
		Strikt tolkning	Vag tolkning
Hållning till praxis	Strikt krav	Hindess och Hirst	Winberg
	Vagt krav	Liedman	_____

Den politiska diagonalen står för valet att sluta upp kring praxis' politiska dimension. Den vetenskapliga gäller försöket att finna utrymme för en vetenskaplig praxis, dvs empirisk verifikation. Dock bör erinras att den vetenskapliga dimensionen alltid är underordnad den politiska. Vetenskapens värde är alltså helt avhängigt hur den tjänar det politiska målet.

Den marxistiska empiristen har valt vetenskapen som praxis, men står därmed inför de kvalitativa förändringarnas problem, som utgörs av bristen på metodiska instruktioner för att operationalisera *teorin*. Därför väljer han källkritiken som verkligen ger metodiska instruktioner, men samtidigt av sådan art att han tvingas tumma på teorin för att uppfylla dessa specifika krav. Så medför källkritiken att historikern måste utgå från källans kategoriseringar, vilka bygger på samtidens sociala föreställningar. Men det är just dessa som enligt teorin skall ideologiförklaras för att ersättas av korrekta teoretiska kategorier. Konsekvensen av detta är att teorin blir ett postulat, vilket i bästa fall kan relateras till de på källorna byggda resultaten.

Den marxistiska teoreticismen ligger på den motsatta delen av den vetenskapliga diagonalen och innebär ett val av teorin som den säkra utgångspunkten i stället för empirin. Företrädaren för teoreticismen backar inför empiristens lösning – och håller fast vid teorins inre logiska nödvändighet – vilket endast kan tolkas som att det då måste vara fel på verkligheten. Nu vill man normalt inte fränkänna verkligheten, i alla fall en viss, giltighet. Därför uttrycks ett svagt krav på empiri genom att den vetenskapliga verifikationen och dess verklighetskategorier ideologiförklaras och att praxis som empirisk verifikation underordnas praxis som politisk handling – i denna *glidande* ordning skapar teorin klarhet genom att allt skall inordnas i ett (politiskt) helhetssammanhang.

Fundamentalisten slutligen kan inte och vill inte välja en vetenskaplig verifieringspraxis utan ser teori och praxis som en sammanhängande totalitet. Historia har och kan inte ha någon egen teori varför den vetenskapliga diagonalen (dimensionen) är omöjlig – något sådant kan inte finnas. Historia är endast tänkbar som illustration till teorin om de tidigare produktionssätten. För fundamentalisten ligger vetenskapens värde absolut i dess förmåga att utgöra ett teoretiskt förstadium till politisk handling. Ett ideal vars förverkligande Czeslaw Milosz pregnant illustrerar i sin berättelse om "Gamma. The slave of History".

"His jeep carried him over roads bordered by the twisted iron of burnt-out German tanks toward power and the practical embodiment of what had hitherto been theoretical discussions full of citations from Lenin and Stalin. This was the reward for those who knew how to think correctly, who understood the logic of History, who did not surrender to senseless sentimentality. . . . The nation would, of course, have to undergo a major operation; Gamma felt the excitement of a good surgeon entering the operating room."¹⁰⁰

Fundamentalisterna lägger, som Milosz också hävdar, stor vikt på nödvändigheten av den kommande omvälvning som teorin förutsäger. Därav deras tro på att deras politiska praxis slutligen kommer att ge dem den önskade effekten. Omvänt så ligger bekräftelsen av teorin i förverkligandet av den politiska omdaning.

"This doctrine (the unity of theory and practice) seeks to overcome the political hesitation that might arise from a pure scientific critique of the revolutionary

process. It makes the dialectic analysis of capitalism selffulfilling by linking the testing of sound revolutionary theory to the practice of effective revolutionary politics.”¹⁰¹

För det fjärde fältet i vår tabell, den revisionistiska hållningen, har vi inte valt något exempel. Detta beror inte på att det skulle vara särskilt svårt att hitta exponenter för denna hållning. I stället gäller för denna grupp, som alltid är fallet med de anpassningsvilliga och pragmatiska ståndpunkterna, att deras företrädare är aktiva i det politiska nuet och därför också begränsade till detta. Denna, framför allt politiska, hållning har få teoretiska försvarare utanför den dagsaktuella politikens debatter, eftersom huvudinnehållet är en anpassning till den aktuella situationen.

Sammanfattningsvis är således den marxistiska forskaren fjättrad vid den dialektiska teorin om samhällenas utveckling av såväl estetiska som politiskt-moraliska band och driven att söka vidare genom en mystisk inre övertygelse om att han har historien på sin sida. Detta leder till att han dyrkar den historiska nödvändigheten men samtidigt är han bunden av den. Historien *skall* ju ge honom rätt och därmed bevisa giltigheten i hans politiska handlande. Problemet med denna bundenhet illustrerar Milosz med Gamma som i sin höga maktställning ibland hemsöks av tanken på att de människo-offer han var med om kanske inte var nödvändiga.

”But sometimes he is haunted by the thought that the devil to whom men sell their souls owes his might to men themselves, and that the determinism of History is a creation of human brains.”¹⁰²

Detta problem har dock inte uteslutande moraliska implikationer utan även kunskapsmässiga. Enheten mellan teori och praktik innebär att först påvisas genom teorin att en bestämd politisk trend är nödvändig i en bestämd historisk situation, därefter att denna trend faktiskt är nödvändig genom att den förverkligas genom det politiska handlandet; teorins giltighet är bekräftad. Redan med ett ifrågasättande av den historiska nödvändigheten undergrävs logiken och moralen i det politiska handlandet och därmed raseras grunden för fundamentalisternas övertygelse om teorins giltighet. När det gäller vetenskapens praxis är målet att teoretiskt påvisa nödvändigheten av den politiska omvälvningen. Denna praxis har två typfall: a) Forskaren som trots allt väljer den empiriska verifikationen och därmed fjärrar sig från teorin. b) Forskaren som väljer teorin men saknar instruktioner för att operationalisera den, forskning i 'luften'. Hans hopp ligger helt i framtida teoretiska landvinningar. Därför instämmer vi helt med Pierre Vilar när han säger att: ”På varje nivå återstår det att skapa den marxistiska historien. ”. Däremot är vi mindre optimistiska än Vilar, som trots allt tror på möjligheten.

Noter

1. Gareth Stedman Jones, From historical sociology to theoretical history. *The British Journal of Sociology*, Volume 27, Number 3, 1976.
Pierre Vilar, Marxistisk historia, en vetenskap under uppbyggnad. Försök till dialog med Althusser. *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt*. Jacques Le Goff & Pierre Nora. Urval och inledning av Birgitta Odén. Stockholm 1978.
2. G. Stedman Jones 1976, s. 304 och P. Vilar 1978, s. 160.
3. G. Stedman Jones 1976, s. 297.
4. G. Stedman Jones 1976, s. 302 och P. Vilar 1978, s. 107.
5. G. Stedman Jones 1976, s. 301 och P. Vilar 1978, s. 135.
6. G. Stedman Jones 1976, s. 296 f.
7. a.a. s. 303.
8. G. Stedman Jones 1976, s. 296 och P. Vilar 1978, s. 119f. & 129.
9. G. Stedman Jones 1976, s. 301 & 303f. och P. Vilar 1978, s. 122.
10. G. Stedman Jones 1976, s. 302f.
11. Rolf Torstendahl, Introduktion till historieforskningen. Historia som vetenskap. Stockholm 1978.
12. Skillnaden mellan kvarlevor och berättande källor är utomordentligt viktig, och diskuteras närmare i avsnittet om källkritiken.
13. "Comment peut-on connaître un fait réel qui n'existe plus? Voici la prise de la Bastille : des insurgés, tous morts aujourd'hui, ont pris sur des soldats, morts aussi, une forteresse qui n'existe plus". Charles Seignobos, *La Méthode Historique Appliquée Aux Sciences Sociales*. Paris 1909, s. 4.
14. Jan Lindegrens arbete "Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640", Uppsala 1980, skulle kunna tolkas som en tendens till en tredje ståndpunkt. Lindegren arbetar empiriskt (gör "ett gott fotarbete") där teorierna *icke* stöter emot källornas innehåll. När källornas utformning inte svarar till de teoretiska kraven går han över till ett sannolikhetsförfarande, som så långt vi kan se dock inte uppfyller kraven för statistisk säkerhet, för att så ta fram de 'empiriska' data som är av vikt för teorins vidareförande. Resultatet av detta tycks emellertid ge en variant av fundamentalismen (begreppet presenteras i avsnitt IV), med en speciell betoning av arbetet med teorins begreppsliga relationer för att illustrera teorins logiska styrka genom att påvisa konsekvenserna av de tidigare produktions-sätten.
15. Här har den engelska översättningen av Durkheims "The Rules of Sociological Method", London 1966, använts.
16. Raymond Aron, Sociologiskt tänkande II. Durkheim, Pareto, Weber, Lund 1979, s. 70ff.
17. E. Durkheim 1966, s. 32.
18. a.a. ss 1–10.

19. a.a. s. 35.
20. a.a. s. 13. (vår parentes)
21. a.a. s. 14.
22. R. Aron 1979, s. 78. (Variationsmetoden är detsamma som ovan kallas en komparativ analys)
23. Emile Durkheim, *Själv mordet*, Uppsala 1968. s. 22.
24. a.a. s. 22.
25. a.a. s. 28.
26. a.a. s. 17.
27. "Latent funktion" är ett socialpsykologiskt begrepp som introducerades av sociologen K. R. Merton som gör en distinktion mellan "latent" och "manifest" funktion (se hans "Social theory and social structure", Glencoe 1957). Medan den manifesta funktionen refererar till "de objektiva konsekvenserna för en specificerad enhet (person, subgrupp, socialt eller kulturellt system), vilka bidrar till och avsåg att bidra till dess anpassning och inpassning", refererar latent funktion till de icke erkända eller medvetandegjorda konsekvenserna av processen. Vi har närmast använt begreppet i den betydelse A. Eskola gör när han talar om "manifest och latent socialisation" vilket är tillägandet av kunskaper och attityder som har direkt och uppenbart samband med ett visst kunskapsområde respektive tillägandet av sådana kunskaper och attityder som inte har ett direkt innehållsligt samband med området i fråga – men ändå visar sig ha betydelse för personens attityder och beteende inom detta kunskapsområde. (A. Eskola, *Socialpsykologi*, 1971. s. 223f.)
28. I efterskriften till sin metodbok lämnar R. Torstendahl en redovisning av denna utveckling. Dras konsekvenserna av vad som sägs i efterskriften kommer man nära den uppfattning kulturanthropologen Marvin Harris förespråkar i sitt uppmärksammade arbete "Cultural Materialism. The Struggle for a Science of Culture". R. Torstendahl kommer nära vad Harris kallar "forskningsstrategier" då han betonar de teoretiska förutsättningarnas roll för att uppnå resultat – både metateorierna som ger formella riktlinjer för de korrekta sätten att angripa problemen och de teorier som avgör karaktären av den kunskap som etableras. (R. Torstendahl 1978, s. 193 & 201. Marvin Harris, *Cultural Materialism. The Struggle for a Science of Culture*, New York 1980. s. 26). En annan viktig likhet är den avgörande roll operationaliseringen har. Teoriernas värde bedöms helt efter den spännvidd och det djup i kunskaper som deras operationalisering leder till. (R. Torstendahl 1978, s. 201 och M. Harris 1980, s. 15 & 23f.) Grunden till jämförelsen mellan R. Torstendahl, M. Harris och även E. Durkheim är av kunskapsteoretisk art. Även om de företräder olika discipliner så hävdar de gemensamt att sociala handlingar styrs av miljön. Dessutom att de fenomen deras studium gäller är icke-evidenta, så de kan endast konstateras indirekt genom iakttagelse av deras materiella uttryck. Det är denna utgångspunkt som Durkheim sammanfattar med formulan: se sociala fakta som ting.
29. R. Torstendahl 1978, s. 55.
30. a.a. s. 51.
31. R. Aron 1979, s. 71.
Som exempel på att en med Durkheim samtida historiker inte är främmande för denna metodiska hållning kan Charles Seignobos tas. "Comment atteindre un fait dont aucun élément ne peut plus être observé? Comment connaître des actes dont on ne peut plus voir ni les acteurs ni le théâtre ? – Voici la solution de cette difficulté. Si les actes qu'il s'agit de connaître n'avaient laissé aucune trace, aucune connaissance n'en serait possible. Mais souvent les faits disparus ont laissé des traces, quelquefois directement sous forme d'objets matériels, le plus souvent indirectement sous la forme d'écrits rédigés par des gens qui ont eux-mêmes vu ces faits. Ces

traces, ce sont les *documents*, et la méthode historique consiste à examiner les documents pour arriver à déterminer les faits anciens dont ces documents sont les traces. Elle prend pour point de départ le document observé directement; de là elle remonte, par une série de raisonnements compliqués, jusqu'au fait ancien qu'il s'agit de connaître." Seignobos 1909, s. 4.

32. R. Torstendahl 1978, s. 40.
33. a.a. s. 40.
34. Lauritz Weibull, Stockholms blodbad och andra kritiska undersökningar, Stockholm 1965, s. 62. (vår parentes)
35. E. Durkheim 1966. s. 35.
36. Torstendahls definition se R. Torstendahl 1978, s. 81.
37. R. Torstendahl 1978, s. 104f.
38. a.a. s. 125.
39. a.a. s. 162.
40. R. Aron 1979, s. 77f.
41. Carl Göran Andræ, Ett socialhistoriens dilemma. Några försök att definiera sociala grupper och klasser i svensk historia, *HT* nr 1:1978, s. 2.
42. R. Torstendahl 1978, s. 118f.
43. a.a. 199 ff.
44. Exempelvis Bo Gustavssons och Lars Herlitz' debatt om fysiokratismen i Sverige. Bo Gustafsson, Hur fysiokratisk var den svenska fysiokratismen. Lars Herlitz, Härtappad fysiokratism. Båda i *Scandia* 1976:1.
45. Christer Winberg, Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen, Lund 1977, s. 17.
46. Syftet är de personliga förväntningarna kring det valda undersökningsfenomenet som börjar förverkligas genom preliminärerna, se ovan sidan 158.
47. Ch. Winberg 1977, s. 25.
48. a.a. s. 24.
49. a.a. s. 24f.
50. a.a. s. 25. (vår kursivering)
51. a.a. s. 26.
52. a.a. s. 26.
53. a.a. s. 31. Detta är också ett exempel på Winbergs avvisning av ett socialpsykologiskt argument. Eftersom Winberg önskar visa de ekonomiska faktorernas betydelse, medan Durkheim endast vill visa de sociala, så går Winberg ett steg längre än Durkheim och avvisar utöver de psykologiska även de socialpsykologiska faktorerna.
54. a.a. s. 35. (vår parentes)
55. a.a. s. 37.
56. a.a. s. 45.
57. Att vi skriver 'klassteori' här beror på att Winberg ingenstans berör klasskampaspekten men håller sig till just skiktningseffekten av förhållandet till produktionsmedlet jorden. I övrigt är citatet hämtat från en artikel av G. Fredriksson i *HFKS*, nr 1:80.

58. Ch. Winberg 1977, s. 38.
59. Winbergs uppdelning av bondegruppen följer källmaterialets angivelse av de olika hemmanens storlek i mantal, dvs den ägda eller brukade gårdens storlek. Uppdelningen av torparna är gjord utifrån vilken karaktär torpet hade. Denna grupp vållar svårigheter hela vägen genom undersökningen, och i vissa fall ingår även hantverkarna här. (se Winberg 1977, s. 158).
60. Ch. Winberg 1977, s. 45.
61. a.a. s. 45.
62. Eller i en fantastisk formulering i en marxistisk apologi för Winbergs analys: "Det innebär att klassteorin här – tillfälligt – gör tjänst som strata." (sic!) Fredriksson *HFKS* nr 1:80 s. 43.
63. C. A. Andræ 1978, s. 7.
64. Winbergs uppställning av transformationen se Winberg 1977, s. 45.
65. Som bekant är Max Webers klassbegrepp ett uttryck för samhällliga maktstrukturer där kriterierna är: politisk makt, ekonomisk makt och statusmakt. Dessa tre kriterier konstituerar således tillsammans hans klassbegrepp.
66. P. Vilar 1978, s. 156f. Vi menar att Per Nyströms i *Scandia* 1936 och senast i boken "Historieskrivningens dilemma" publicerade föredrag om "Avelsgårdsprojektet 1555–56", är ett exempel på sådan forskning. I detta fall förvisso elegant och medryckande, men trots detta just "allt för allmän för att tillåta egentlig tillämpning". Så länge det hålls på denna käserande och 'enkla' nivå är det en elegant skiss medan man redan anar hur motspänstiga de enskilda pusselbitarna kommer att vara när detaljerna, rensade genom källkritikens krav, skall tvingas på plats inom teorin.
67. Se t ex B. Söderfeldt *HFKS* nr 5:1976.
68. De valda artiklarna är: "Marxism och idéhistoria, en skiss" I och II som finns i *HFKS* nr 3 & 4:1971, samt "Marxism och dialektik, några anteckningar" i *HFKS* nr 5:1976. Vi har valt dessa tre artiklar som exempel på en viss hållning, däremot inte som exempel på att Liedman inte kan ha intagit eller intar en annan hållning än denna. Vi säger alltså inget om Liedman – utan om tre artiklar av honom.
69. Barry Hindess & Paul Q. Hirst, *Pre-capitalist modes of Production*, London 1977.
70. S-E Liedman 1971 I, s. 5.
71. a.a. s. 6.
72. a.a. s. 9.
73. a.a. s. 9.
74. a.a. s. 9. (Vår parentes)
75. a.a. s. 7. (Vår kursivering)
76. a.a. s. 7.
77. S-E Liedman 1976, s. 57.
78. a.a. s. 55. (Vår kursivering)
79. a.a. s. 56f. (Våra kursiveringar)
80. a.a. s. 55.
81. a.a. s. 57.
82. Huruvida det här rör sig om två eller flera nivåer är vi inte helt säkra på men bägge delar kan utifrån texten tänkas.

83. S-E Liedman 1976, s. 62.
84. a.a. s. 60.
85. a.a. s. 59.
86. H&H 1977, s. 1.
87. a.a. s. 2f.
88. G. Stedman Jones 1976, s. 296.
89. H&H 1977, s. 309.
90. a.a. s. 310.
91. a.a. s. 311.
92. a.a. s. 311.
93. a.a. s. 313f.
94. a.a. s. 312.
95. a.a. s. 321.
96. Karl Marx, *Deutsche Ideologie*, Berlin 1960, s. 40.
97. a.a. s. 22f.
98. Historikern måste ha kriterier för att skilja mellan informationer om faktiska förhållanden och i källan framförda uppfattningar om dessa förhållanden. I Marvin Harris' formulering lyder kravet sålunda: "Materialists need only insist that material entities exist apart from ideas, that thoughts about things and events are separable from things and events." M. Harris 1980, s. 30.
99. M. Harris 1980, s. 150.
100. Czeslaw Milosz, *The Captive Mind*, Harmondsworth 1980, s. 158.
101. M. Harris 1980, s. 156.
102. C. Milosz 1980, 174.